

Glasnik

Srijedom

Online dvotjednik za javna pitanja

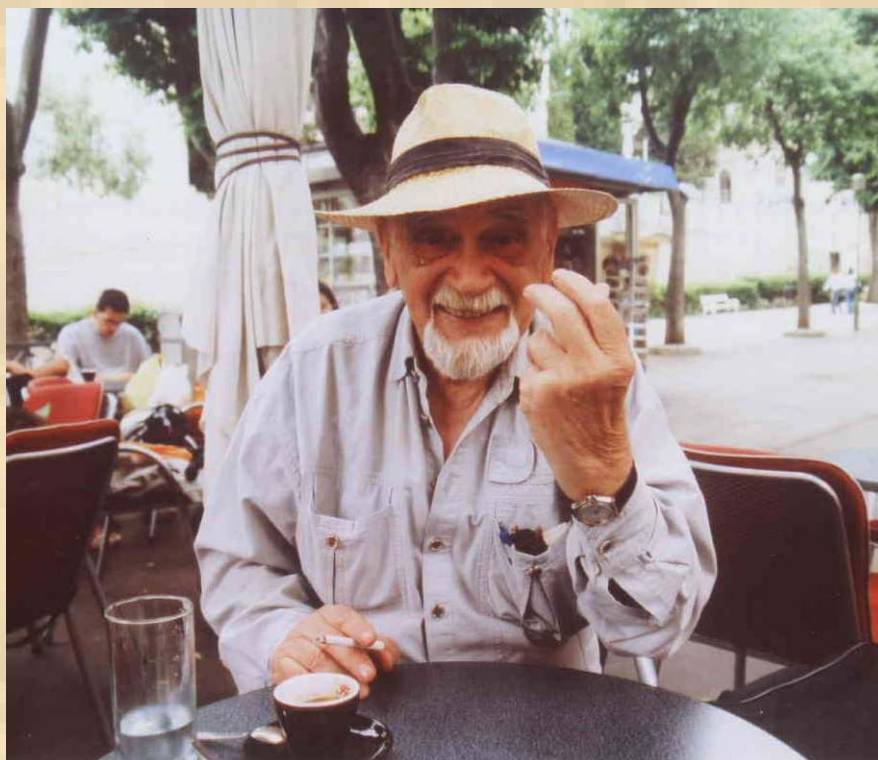
Izlazi svake druge srijede

Zagreb, 13. svibnja 2009.

Izvanredna naklada

urednica: Lovorka Dragun Mirković, dipl. oec.

grafički urednik: Hrvoje Mirković, news informatičar

prof. Filip Čorlukić

8

Naklada:

27.000 primjeraka

Prorok prošlosti

Bleiburg - Željeznik

Malkica Dugeč

Pjesnik hrvatski poistovjetio je jamu
 Sa stravičnom vizijom prošloga rata,
 S vremenom kada je surovošću vuka
 Susjed susjeda mržnjom bičevao,
 Brat brata,
 Čovjek čovjeka klao,
 Kada su pucale kosti djece, muževa, žena
 I kada je riječ ljudska bila ništavnija od sjena,
 Bezglavija od ljudskih tjelesa zgaženih,
 Smrvljenih tenkovima.
 Nad jamom u Bleiburg-Željezniku
 Još i danas udovice žale za muževima,
 Još i danas, u crno zavijena,
 Nevjesta košulju veze
 I šapće zaručniku riječi tople i nježne.
 A drhte tanahne breze
 I biju vihori, guše oluje snježne.
 Na Bleiburg-Željezniku snijeg se više ne bijeli,
 Cvijet mirisan ne raste,
 Niti lepršaju laste
 Vesele, razuzdane.
 Od krvi neisprane
 Još se crveni polje, još zemlja krvava puca
 Od boli, nemoći, srama.
 I zjapi na ruglo Zlima

Duboka, crna jama.
 Mijene su zamele tragove
 Dostojanstva i žrtve,
 No mrtve
 Nitko nije brojio.
 Od krvavih ljudskih tjelesa,
 Od jauka i bijesa
 Što je vapio za istinom,
 Istinom, koja je srce parala.
 Velikom bezbrižnom svijetu
 Aveti crne nisu prekidale snove
 Niti je javu truleđ jame harala.

Svijet nije htio i nije želio znati
 Da je Hrvatska-mati
 Tristo tisuća vojnika rodila
 I ostala samom
 Nad mračnom, krvavom jamom.
 Tu stoji nepomična i zdvaja,
 Plače, pita:
 Zašto već jednom ne svane?
 Zašto nam ognjem brane
 Da svoje živimo dane?
 Zašto su oči majčine zaplakane i same?

(Continued on page 31)

prof. Filip Čorlukić

Filip Čorlukić rođen je 6. siječnja 1928. godine u selu Vrhovi kod Dervente, od oca Stjepana i majke Kaje, rođ. Tokić. Osnovnu je školu do drugog razreda pohađao kod časnih sestara u Derventi. Otac mu je bio željeznički službenik, pa kad je premješten u Tuzlu, tamo je nastavio školovanje sve do šestog razreda gimnazije.

Uz školovanje je bio intenzivno angažiran u Velikom križarskom bratstvu, mnogo je čitao, a iako mlad pomno je pratio ratna i politička zbivanja. Kad su partizani krajem 1943. zauzeli Tuzlu i orgijali u njoj 40 dana, potpuno je shvatio razliku. Do dolaska partizana u Tuzli je po sudskim presudama strijeljano samo sedam majevičkih četnika (ni jedan partizan), a partizani su u samo četrdeset dana bez ikakvih suđenja strijeljali oko stotinu civila i tri stotine vojnika. Njegov otac se bavio i dopisništvom, pa je o tamu napisao opširan članak koji je u dnevniku "Hrvatski narod" objavljen pod naslovom: "Krvavim tragovima partizana". Kasnije se pronijela vijest da ga je partizanski Majevički odred osudio na smrt.

Kad se je krajem 1944. godine hrvatska vojska povlačila iz Tuzle, on se skupa s Ustaškom bojnom Avdage Hasića povukao prema Brčkom, pa odatle u Derventu, gdje je nastavio pohađati šesti razred gimnazije. Budući da je krajem 1944. godine general Metzger proglasio mobilizaciju dvadeset osmog godišta, da ne bi morao ići tamo on se priključio satniji ustaške željezničke vojnice, koja je bila stacionirana u nedalekoj Lupljanici, a na čelu koje je bio njegov zet nadporučnik Josip Keržan. On mu je omogućio da nastavi školovanje, a kad je njegova satnije premještena u Visoko, premjestio ga je u jednu vojnu administrativnu jedinicu u Derventi.

11. travnja 1945. godine je počelo povlačenje prema Zagrebu, a to, kao i cio put do Bleiburga i nazad opisan je u ovom isječku iz Monografije koju već dulje vrijeme piše.

Nakon povratka nisu mogli otići u Tuzlu, nego na staro djedovsko imanje u Vrhovima, gdje se otac mogao uspješno skrivati. Dozvolili su mu da završi šesti razred gimnazije, ali mu nije bilo dozvoljeno upisati se u sedmi. Godinu dana se bavio zemljoradnjom, a nakon toga uz pomoć rođaka Jure Begića, koji je u Tuzli bio politički visokopozicioniran, ipak uspijeva nastaviti školovanje i diplomirati 1948. godine.

Tražio je stipendiju za Elektrotehnički fakultet u Zagrebu, ali ju je odlukom Ministarstva prosvjete BiH 1948. dobio za studij fizike na PMF u Beogradu. Nakon godinu dana stipendija mu je ukinuta, ali se on snašao. Bio je dobar radio-tehničar, prvi je radioaparatus napravio još 1943. godine u Tuzli, a u Beogradu praktično nije bilo majstora, pa se izdržavao popravljajući radioaparatus, kuhala i električna glačala. Na fakultetu se izvrsno snašao i šire izvan nastave. Još na prvom je godini osnovao foto klub, a uskoro na svom, ali i na Elektrotehničkom fakultetu auto-moto klubove, pa su ga uskoro postavili za predsjednika univerzitetskog auto-moto kluba Narodne tehnike: Student. Kao jedini vanpartijac bio je član Univerzitetskog komiteta studentske omladine.

Nakon četiri godine je apsolvirao s jednim zaostalim ispitom, ali je zbog teške bolesti od koje je bio obolio morao odgoditi završetak studija. U proljeće 1954. godine su ga pozvali u Univerzitetski komitet i rekli mu da industrija u Vitezu traži fizičara-praktičara, a budući da nemaju boljeg, predložili su njega. Pristao je i zaposlio se u Tvornici eksploziva "Slobodan Princip Seljo" u Vitezu.

I tu se izvrsno snašao. Nakon par mjeseci su mu javili da je UDBA pronašla njegova oca, koji se u Vrhovima skrivao devet godina. Šef KOS-a ga ništa nije pitao. Kao vojni službenik trebao je odslužiti tromjesečni vojni rok. Služio je u Kraljevu i tamo je u novinama pročitao da

mu je otac osuđen na smrt. Opet nitko nije reagirao, ali ga nakon tri mjeseca nisu otpustili iz vojske. Obolio je od čira na želucu, i tek tada je otpušten zbog "stalne nesposobnosti".

U Vitezu mu je šef KOS-a službeno rekao da to što se dogodilo ne utječe na njegov ostanak u tvornici, ali mu je privatno savjetovao da ipak potraži drugi posao. Tjedan dana kasnije dobio je posao šefa odjela za održavanje instrumentacije u novoj tada najmodernijoj tvornici celuloze i papira. Tu je dobro svladao to tehničko područje, ali i tehnologiju celuloze i papira, pa kad mu je nakon pet godina ponuđeno mjesto tehničkog direktora Zagrebačke tvornice papira, u kojoj je upravo dovršavana izgradnja novog pogona na Žitnjaku, prihvatio je. Tijekom narednih godina bio je najmlađi tehnički direktor među 33 takve tvornice u Jugoslaviji - i jedini vanpartijac.

Nakon velikog požara koji 1964. godine praktično uništio stari pogon na Zavrtnici, došao je s direktorom u sukob oko sanacije požara. To nisu uspjeli razriješiti, pa je dao otkaz i u svojstvu vodećeg inženjera zaposlio se u zagrebačkom Institutu za naftu. Oni su ga ubrzo poslali u Etiopiju da u ime carske Vlade obavlja nadzor instaliranja uređaja za mjerenje i automatizaciju u rafineriji nafte koju su u Assabu na obali Crvenog mora gradili Sovjeti. Tu je ostao šest mjeseci, a budući da je imao puno slobodnog vremena počeo je s komparativnim istraživanjem svih povijesno poznatih religija, o čemu je već i ranije razmišljao.

Nakon toga je kao nadzorni organ tri godine radio na izgradnji rafinerije u Bosanskom Brodu, pola godine kao pomoćnik direktora međunarodnog tima na dovršenju tvornice celuloze, a godinu dana kasnije još dva mjeseca kao savjetnik u istoj tvornici. Krajem 1968. godine dva je mjeseca kao manager njemačko-turskog tima radio na puštanju u rad tvornice celuloze u Jedrenama u Turskoj. U međuvremenu je kao vodeći projektant radio na nizu projekata, kao i pružanju tehničke pomoći u tvornicama diljem Jugoslavije.

Zadnjih je pet godina vodio školu za dospećijalizaciju inženjera i tehničara u zagrebačkom poduzeću ATM (Automatizacija i tehnika mjere-

nja). Umirovljen je 1990. godine, a zbog boljih uvjeta rada 1995. je preselio u Pulu.

Tehničke stručne knjige.

Nakon nekoliko internih izdanja za potrebe pojedinih tvornica, prva njegova stručna knjiga objavljena je u nakladi Tehničke knjige pod naslovom: "Mjerenje temperature u industriji" 1966. godine, a 1976. knjiga pod naslovom: "Mjerenje protoka fluida". "Tehnologija papira" je 1987. objavljena u nakladi Školske knjige.

Ostale knjige

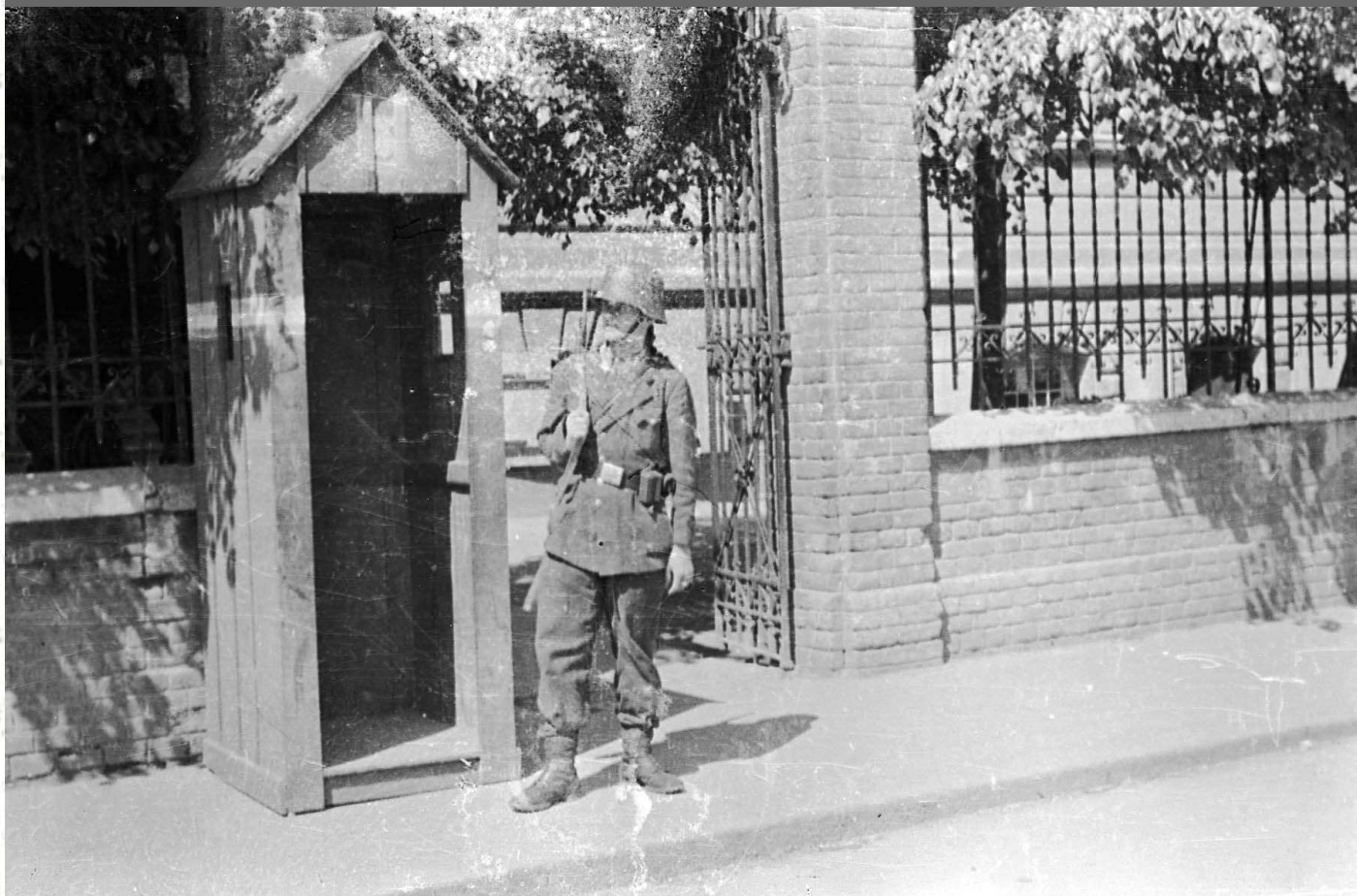
Na temelju svojih komparativnih istraživanja religija, ali i drugih povijesnih događanja napisao je knjigu "Kamo ideš čovječe". Prvi put je objavljena 1983. godine u izdanju zagrebačke Prosvjete, a drugi put zagrebačkog Globusa 1990. godine. Ukupna naklada od 11.000 primjerala rasprodana je u samo nekoliko mjeseci nakon objavljivanja, a do trećeg izdanje nije došlo zbog početka rata.

Nakon dvadeset godina usporednog rada dovršio je rukopise "Objedinjeno evanđelje" i "Kuran - Zagrebačka recenzija redoslijeda poglavlja". Za objavljivanje je Ministarstvo znanosti dalo financijsku potporu. Prva je pod naslovom "Isus, Mesija" objavljena 1995. godine a druga pod naslovom Kuran (bez dodatnog teksta) tek 2001. godine.

Nakon nekoliko godina rada prije devet godina je dovršio obimom udvostručen i tematski znatno prošireni rukopis za treće izdanje knjige "Kamo ideš čovječe" - no zbog opsjednutosti društva različitim tvrdim ideologijama, nije uspio naći izdavača.

Sada intenzivno radi na rukopisu pod radnim naslovom: "Prorok prošlosti". U toj knjizi on prvenstveno nastoji objektivno prikazati okolnosti i društveno-političku atmosferu, dok je on kao osoba samo moderator. Ne očekuje da će za života naći izdavača, pa će oba rukopisa pohraniti u Sveučilišnu knjižnicu - da čekaju racionalniju budućnost. Ovo što se ovdje objavljuje, isječak je iz tog rukopisa.

prof. Filip Čorlukić

Prorok prošlosti

Derventa, Bleiburg, Derventa

Ovo je isječak iz rukopisa monografije koju pišem pod radnim naslovom: "Prorok prošlosti", a tematski odgovara obilježavanju jubileja tragedije hrvatskog naroda, koju simbolično nazivamo: Bleiburškom.

Od Dervente do Zagreba.

Vojska se već povukla i iz Doboja, pa je 9. 4. 1945. u Derventi bilo puno vojnika. Najvećim dijelom ustaša. Došao je i zet Jozo sa svojom satnijom, a s njime je bila i supruga Marija. Na putu u grad u jarku pored ceste ugledao sam pištolj. Uzeo sam ga u ruku i pogledao, a budući da mi je bio potpuno nepoznat, uspravljao sam ga da pogledam u cijev. Pri tome sam nesvjesno držao prst na okidaču i stezao ga, pa kad sam već ugledao otvor cijevi pištolj je opalio tako da mi je tane prošlo odmah iznad čela. Prestrašio sam se pa sam ga naglo odbacio u jarak i ubrzano krenuo prema gradu. Tu neopreznost koja me je mogla koštati života dobro sam upamtio.

U povlačenju pred partizanima do Dervente je stiglo je vrlo mnogo civila, čak i iz Hercegovine. Bilo i nekoliko naših poznanika iz Tuzle, među njima je dimnjačar «Čađo» sa suprugom, kao i tatin prijatelj Girardi sa suprugom i dvoje male djece. Do Dervente je stigao i veći odred crnogorskih četnika. Nijemci su tražili i od ustaškog zapovjedništva dobili suglasnost da ti četnici na putu prema Savi zaobiđu Derventu. U gradu sam vidio dva crnogorska četnička časnika, u svijetloplavim odorama i kožnim kaputima, kakve su od njemačke vojske dobili i mnogi hrvatski vojnici i časnici. Te su odore bile namijenjene finskoj vojsci, a kad su Finsku Sovjeti osvojili, Nijemci su ih dali hrvatskoj vojsci. Dobili su ih uglavnom ustaše, jer onih žuto-smeđih odora više nije bilo.

Sutradan, 10. travnja u kino dvorani je povodom četvrte obljetnice proglašenja NDH održana akademija. Dvorana je bila puna, ne sjećam se svih govora i recitacija, ali mi je duboko u sjećanju ostala pjesma «Oh divna li Dalmacija», koju je pjevao neki neimenovani ustaški boj-

nik. Nije se pokazivao na pozornici, ali je u njegovoj pjesmi bilo toliko čežnje i duboke tuge, da su mnogi u dvorani plakali. Ne znam da li me se ikada u životu tako dojmila neka pjesma. Poslije podne je motociklom došao zet Jozo da se oprostio sa nama. Na slici br. 1 uz motocikl lijevo od Joze je u kožnoj odjeći moj daljnji rođak Jure Grubišić. Već ovdje spominjem da je on jedan od sedmorice iz cijele bojne koji su preživjeli Bleiburg. Jozo se posebno oprostio s mojom malom sestrom Ljiljom (sl. 2)

Prvi s lijeva je Jure Grubišić, a drugi Marijin muž poručnik Josip-Jozo Keržan

Sutradan smo ranom zorom krenuli iz Dervente. Željeznica nije radila, a budući da su se već vodile borbe za Bosanski Brod, krenuli smo pješice put dvanaestak kilometara udaljenog Dubočca. Stvari smo vukli na nekakvim malim kolicima s četiri drvena točka. Mama je odozgor stavila čak i perinu. Prije nas su tim putem prošli četnici, što je bilo vidljivo po uz put razbacanom perju zaklane peradi kao i ponekom janjećom kožicom. Nikad ranije nisam vidio da neka vojska ostavlja takve tragove.

Kad smo stigli do rijeke Save, uz obalu je već bilo mnoštvo svijeta, koji je čekao da se

kompom preveze preko rijeke na slavonsku stranu. Sve su to bili civili. U kompu je moglo stati pedesetak osoba, a kasnije su se pridružila i dva čamca. Kad smo se smjestili na obali i razgledali okolinu vidjeli smo da stotinjak metara nizvodno dva veća čamca prevoze četnike, dok su nizvodno njemački vojnici pomoću dva jedina pontonska čamca prebacivali motorizaciju. Preko rijeke je bilo zategnuto debelo uže koje je pridržavalo da pontoni ne otplove niz rijeku. Postavili bi jedan pontonski čamac uz obalu i na njega dovezli kamion. Zatim su pomoću dva motorna čamca drugi pontonski čamac dovezli ispred prvog, pa taj kamion prevezli na njega; i sve tako dok nisu dovezli kamion na drugu obalu. Zatim su se vratili po drugi kamion.

Oko podne nas je nadletjela eskadrila engleskih Spitfirea. Malo su kružili iznad nas, a zatim se udaljili mašući krilima na pozdrav. To nas je itekako ohrabrilo. Naime, već se tada govorilo da će se negdje ispred Zagreba formirati snažna linja obrane, pa kad se većina njemačke vojske povuče, da ćemo se priključiti engleskoj vojsci, koja će se ubrzo okrenuti protiv Rusija. To se smatralo sigurnim.

Poslije podne su nam se pridružila tri brata Rakoš. Ne sjećam se da su im i roditelji bili tu. Najstariji Drago je bio đak osmog razreda gimnazije, mlađi (ne sjećam mu se imena) je bio sa mnom u razredu, a najmlađi je bio oko dvije godine mlađi. Drago je bio vrlo spretan. Imao je aluminijsku vojničku porciju, zahvatio vode iz Save, pa je stavio na vatru koju smo u međuvremenu podpalili. Kad je voda dobro prokuhala, usuo je nekakvog čaja kojeg je nosio u ruksaku. U međuvremenu se iz smjera Broda začula snažna eksplozija. Most je bio miniran, a srušen je kad je sva vojska preko njega prešla s bosanske na slavonsku stranu Save.

Zahvaljujući snalažljivosti jednog hercegovačkog željezničara, tatinog poznanika, pred večer smo se uspjeli ukrcati na čamac i prebaciti na drugu stranu Save. Budući da kolica nisu mogla stati na čamac morali smo ih ostaviti, a stvari smo uspjeli utovariti. Spavali smo na sijeenu u velikom štaglju. Taj nam je očev prijatelj

Posebno emotivno se Jozo oprostio s malom Ljiljom

tada mnogo pomogao, a toga sam se sjetio tek kada sam pišući ovo pokušavao povezati sva događanja oko prelaska preko Save. Ranije sam mislio da smo ga prvi put sreli tek na Bleiburškom polju i da je tada rekao da bježi iako ima sinove u partizanima. Mi ga jesmo tamo sreli, ali je taj razgovor bio u Dubočcu. On nam je našao i zadnji dio rastavljenih konjskih kola i postavio na njih veliki sanduk, tako da smo mogli natovariti sve stvari, a odozgor i dvoje Girardijeve djece. Malu sestru Ljilju, kojoj je tada bilo samo dvije godine, na smjenu smo nosili na rukama.

Putovanje je bilo strahovito zamorno. Uz ogroman broj pješaka, cesta je skoro neprekidno bila puna i različitih vozila; od konjskih i volovskih zaprega, do automobila i kamiona. Naša improvizirana dvokolica bila je teška (sl. 3.), pa smo se smjenjivali i često se skupa odmarali pored ceste. Konačno smo shvatili da vukući ta teška kola nećemo moći stići do Zagreba, pa smo odlučiti skrenuti u neku kuću uz cestu i ostaviti ih kod nekoga, a ponijeti samo ono najnužnije.

Skrenuli smo u jednu veću kuću s lijeve strane ceste i upitali domaćina da li možemo kod njega ostaviti stvari. Kola mu dajemo, a po stvari ćemo doći kad se jednog dana vratimo. Rado je pristao. Pomogli smo Girardijevoj djeci da siđu s kola, uzeli mali drveni kofer u kojemu je bio no-

vac, neke druge stvari i, dobro se sjećam, koža za jedan par cipela - što je tada bila rijetka imovina. Zahvalili smo se domaćinu i polako krenuli dalje. Roditelji i ja smo na smjenu nosili Ljilju, a kofer uglavnom Tončo i Gina. Girardijeva djeca su skupa s nama išla polako pješice.

Kola vuče Girardi, a pored njega je moj otac.
Na kolima su Girardijeva djeca

Uz cestu nije bilo ni potoka ni izvora, pa nismo imali gdje ni ruke oprati. Ne znam kako je mama Ljilju održavala čistom, ali ovaj put smo morali nešto učiniti. Izgleda da je pokvarila želudac, pa je strašno zaudarala i morali smo skrenuti u neku kuću i zamoliti domaćine da je kod njih mama može oprati. Naišli smo na jednu veliku kuću s dosta gospodarskih zgrada i tu smo skrenuli. Domaćini su nas ljubazno primili i pozvali da uđemo u kuću. Nisam vidio da su po podu hodali mali, nedavno izlegli pačiči pa sam nepažnjom stao na jedno i potpuno ga zdrobio. Izvinjavao sam se, bilo me je sram, ali najviše mi je bilo žao jadnog pačiča. Domaćica je rekla da to nije velika šteta, a kad je vidjela Ljilju sažalila se i rekla da će je ona oprati, a nama je prije toga iznijela obilje jela. Domaćin je sjeo s nama za stol. Kad smo mu pored ostalog ispričali i da smo ostavili stvari kod jednog seljaka, nakon što smo točno opisali gdje je to, rekao nam je da je sigurnije da stvari prevezemo do njega.

Izašao je iz kuće i upregao konje, a onda me je upitao znadem li voziti kola. Kad sam mu rekao da to nisam nikad radio, dao mi je kratke upute. Rekao je da su konji mirni i poslušni, a budući da sam ja bio vojnički odjeven, rekao mi je

kako je sigurnije da ja idem sam. Ljudska solidarnost nekada zaista može biti zadivljujuća. Nikad nas nije vidio, a spremno se izlaže riziku i povjerava mi konje i kola, koji za svakog seljaka predstavljaju pravo blago.

Sa strahom sam krenuo, vozeći polako nasuprot neprekidnoj koloni kola, automobila i konjskih zaprega koje su se kretale prema Zagrebu. Ne sjećam se tih nekoliko kilometara puta tamo i nazad, ne sjećam si ni preuzimanja stvari i njihovo predavanje tom dobrom slavonskom seljaku, ali i sada, nakon više od šezdeset godina u mislima jasno vidim sebe kako oprezno kočijašim, ponosan što to uspješno obavljam. Od oružja sam imao samo moj kromirani Walter 7,65, a budući da sam imao i vojničku knjižicu; vozio sam bez straha.

Krenuli smo dalje. Osim kofera, koji smo već ranije ponijeli sa sobom i još nešto stvari, ovaj put sam uzeo i tatin željezničarski kožni kaput podstavljen krznom, koji nosim još od kad sam otišao iz Tuzle. Često smo se odmarali (Sl. 4). Uskoro su kolonu počeli napadati ruski jurišni zrakoplovi. Mitraljirali su i bacali mnoštvo malih bomba, pa smo od tada putovali samo uvečer i rano ujutro, a danju smo se sklanjali dalje od ceste. Bili smo puni ušiju, pa smo ih povremeno trijebili sjedeći negdje podalje od ceste (Sl. i 5.).

Jednog su jutra zrakoplovi stigli dok smo još bili na cesti, pa smo panično bježali što dalje. Zaustavili smo se ispod jednog velikog drveta i tu ostali cio dan. Kad smo uvečer krenuli prema cesti, nastala je zbrka; nigdje nije bilo kofera s novcem. Ujutro ga je nosila sestra Gina i u strahu ga odbacila, a da to niko nije zapazio. Nije ni cio taj dan. Ostali smo bez novca i ne znam čega sve još što je bilo u koferu.

I dalje smo nastavili putovati ujutro i uvečer. Što smo jeli i gdje smo spavali ne sjećam se. Osim onog spavanja u štaglju u Dubočcu, ne sjećam se da smo igdje spavali u bilo kakvoj zgradi. Od posjeta nekim kućama, sjećam se jedino da smo bili u nekoj zgradi u Kutini i tamo sam prvi puta vidio štednjak u kojemu je bila instalirana plinska instalacija od vodovodnih cijevi,

a na kraju je bilo suženje iz kojega je siktao plavi plamen. Dalje prema Zagrebu ponekad smo i danju išli uz željezničku prugu. Budući da su Nijemci velikom kukom pričvršćenom za lokomotivu prelomili sve drvene pragove, pruga je bila izvan upotrebe, pa nije bilo opasnosti od zrakoplova.

Već u blizini Zagreba došli smo u jednu željezničku postaju u kojoj je bila postavljena manja kompozicija otvorenih teretnih vagnskih platoa. Tu pruga nije bila uništena i pred kompozicijom je bila lokomotiva, pa smo se uz još nekoliko putnika popeli na jedan plato i pred večer smo, u petak 28. travnja 1945. (datum sam naknadno utvrdio) nakon osamnaest dana mučnog putovanja stigli na zagrebački kolodvor. Tu nas je čekalo zaista ugodno iznenađenje. Čim smo sišli s vlaka pred nas je izašao jedan muškarac u bijelom mantilu, s trakom crvenog križa na rukavu i pozvao sve izbjeglice da mu priđu. Dio nas s kompozicije mu je prišao, dok su ostali nekamo otišli.

Kad smo prišli bliže tom predstavniku Crvenog križa, on nam je prvo zaželio dobrodošlicu. Zatim smo se primakli bliže ogradi, gdje su nam servirali po punu vojničku porciju tople prežgane juhe i po velik komad bijelog kruha - što je bilo posebno ugodno iznenađenje. Zatim su nas odveli u obližnju baraku na spavanje. Jedna predstavница Crvenog križa od mame je preuzela Ljilju i skupa su otišli u drugu baraku, a s njima je otišla i Gina kojoj je tada bilo jedanaest godina. Otac je nekamo bio otišao, a kad se vratio rekao nam je da je dobio nešto novca i da nam je osigurao stanovanje.

Ujutro su nam dali doručak, a zatim su nas odveli u baraku s tuševima. Skinuli smo svu odjeću i složili je u posebne ladice velike željezne posude za dezinfekciju vodenom parom, upozoravajući nas da iz džepova izvadimo municiju i ako netko slučajno ima bombu. Rekli su nam da su zbog nečije zaboravljivosti nedavno imali štetu od milijun i pol kuna. Nakon što smo se okupali, s prskaljkama su nam nekakvom bijelom tekućinom dobro natopili kosu i sve dlakave dijelove tijela i nakon kraćeg vremena smo iz onih ladica

svaki od nas uzeo svoju odjeću. Brzo se ohladila i osušila, pa smo se ponovno odjenuli.

Tu smo se zadržali dobar dio dana, a zatim su nas ponovno okupili i pitali tko ima osiguran boravak. Oni koji nemaju dobili su nekakve adrese. Premda vrlo mlad, već sam svašta proživio, a takav prihvat u gotovo nemogućim uvjetima; duboko me je impresionirao. Država je bila svedena još samo na šire područje Zagreba i prema zapadu, ogroman priljev izbjeglica i vojske, a sustav je još bezprijekorno funkcionirao.

S lijeva na desnu su: nepoznata žena, Tončo, Gina s koferom, moja majka Kaja, leđima okrenut Giradi, moj otac, Giradijeva supruga

Ušli smo u tramvaj i otac nas je odveo u Kačićevu ulicu broj 6, u stan obitelji Ilije Steovića. U jednoj je sobi tog stana na drugom katu tatin tuzlanski prijatelj trgovac Mijo Kamenjašević imao skladište papira. Tu smo se smjestili. Gospođa Steović je Ljilji dala toplog mlijeka i pecivo, a nama ostalima rezance posute šećerom.

Sutradan je bila nedjelja, pa smo otac i ja otišli na misu u Katedralu. Pred katedralom smo sreli tatina prijatelja dr. Feliksa Niedzielskog, bivšeg podžupana Velike župe Usora i Soli u Tuzli i predsjednika Ustaške mladeži u NDH. Vidno se obradovao kad nas je ugledao. Rekao je: "Hvala Bogu što je Poglavnik odbacio Rusku ponudu da NDH priđe njima", te da se moramo strpiti dok se povežemo sa Zapadnom saveznicima.

I mene je još iz Tuzle dobro poznao. U razgovoru ga je otac upitao može li me negdje zbrinuti. Ne sjećam se što su dogovorili, ali me

Čišćenje od ušiju. Lijevo sam ja, a desno otac

je otac već to poslije podne odveo u zgradu sveučilišta na Kazališnom trgu, u kojoj je bila smještena Škola časničkih pripravnika HOS-a. Za upis u tu školu pitomac je morao imati najmanje šest razreda gimnazije. Ja to nisam imao, nego samo svjedodžbu polugodišta šestog razreda, ali sam na intervenciju visokog državnog dužnosnika bio primljen. Zapovjedniku sam dao svoju vojnu knjižicu, kad ju je pogledao rekao mi je da kao stari vojnik ne trebam s ostalima ići na vježbe i pozvao dočasnika da mi pokaže krevet. Spavaonica satnije koja je još bila nepopunjena i u koju sam bio raspoređen, nalazila se na prvom katu, lijevo od ulaza.

Bilo mi je tek nešto preko sedamnaest godina i bio sam ponosan što sam upisan u tu školu, koja će mi omogućiti da kao časnik hrvatske vojske mogu mnogo više doprinijeti obrani domovine. Društvo u školi bilo je vrlo zanimljivo, a bilo je sastavljeno od vojnika svih rodova vojske. Prijateljski su me primili, a budući da sam imao fotoaparata, bio sam im još zanimljiviji. Filma više nisam imao, pa mi je jedan od pitomaca nabavio novi. Načinio sam dosta snimaka, od kojih ovdje prikazujem samo tri (Sl. 6, 7 i 8). Zatim sam u spavaonici snimio zajedničku sliku (Sl. 9) i obećao da ću im slike načiniti i podijeliti kad stignemo u Austriju. Na žalost, dogodilo se ono najgore i neočekivano.

Ja sam držao zadnju stražu pred školom i tu su me snimili (Sl. 10), a nakon toga mi je zapovjednik rekao da mogu ići sa satnijom, a ako želim mogu i s ocem. Odlučio sam se za ovo dru-

go. Nakon toga mi je dao prilično veliku kutiju s novcem, pozdravili smo se i ja sam otišao. Prije odlaska u dvorištu sam načinio još jedan snimak kolega već spremnih na polazak (Sl 11).

Povlačenje iz Zagreba i Bleiburg

Na Jelačićevu trgu se svako večer prikazivao filmski žurnal s najnovijim vijestima. Projektor je bio postavljen u zgradi hotela Dubrovnik, a veliko platno na zgradi na suprotnoj strani trga. Par dana ranije objavljena je vijest da je Hitler mrtav. Gotovo! Što dalje slijedi?! No, već sutradan su osvanuli plakati da se u cilju očuvanja od razaranja grad neće braniti. Oni koji ne žele ostati počeli su se pripremati za putovanje prema zapadu. Odlaskom iz zgrade Škole časničkih pripravnika HOS-a to je za mene već počelo.

Na putu prema privremenom domu moje obitelji, pred kazalištem sam vidio ogromnu gomilu novih vojničkih cipela. Budući da su moje bile u vrlo lošem stanju, odabrao se jedan par i ponio sa sobom. Na žalost, ubrzo se pokazalo da je to bila velika pogreška. Što se pak tiče produžetka putovanja, već smo bili odlučili: Otac i ja odlazimo, a majka s Tonćom, Ginom i malom Ljiljom ostaje u Zagrebu. Budući da nam hrvatski novac u Austriji neće trebati, ostavio sam im svu onu gomilu koju sam na rastanku dobio od moga zapovjednika, a trinaestogodišnji Tonćo je vrlo snalažljiv, pa - što im Bog da.

Odjenuo sam vojničke hlače i talijansku platnenu vojničku bluzu s dugmadima na kojima je bilo slovo U. Kad dođem u Austriju mogu skinuti tu dugmad pa ću imati civilnu jaknu. Ponio sam i civilni mantil, jer dolazi ljeto, ali i očev željezničarski kožni kaput s krznom unutra, tako da sam spreman i za zimu. Otac i nije imao drugog odijela osim svoga željezničarskog. Krenuli smo rano ujutro. Sjećam se da smo na izlasku iz grada prošli pored rovova u kojima je bilo puno žaba, pa sam razmišljao kako će izaći, jer toliko visoko ne mogu skočiti.

Nove vojničke cipele su mi uskoro nabile žuljeve, teško sam hodao pa sam razmišljao kako

ću to riješiti. Nakon nekog vremena sam pored ceste ugledao šatorsko krilo. Teškom mukom sam ga pocijepao na manje komade, skinuo cipele i tim krpama zamotao noge. Cipele sam vezao za vojnički remen i krenuli smo dalje. Ne znam koliko dugo smo putovali, niti što se događalo, ali mi je ostalo u sjećanju jutro prije dolaska do mosta pred Celjem (Sl. 12). Pored nas je prošla njemačka motorizirana kolona, pa smo otac i ja skoro sami ostali na cesti.

Red za ručak. Ja sam onaj s kruhom i porcijom.

Međutim, ulazak u Celje neću nikada zaboraviti. Sami smo praznom cestom ulazili u grad, kad smo došli na trg, zaprepastilo nas je ono što smo ugledali. Osim prilazne ceste, na cijelom su ostalom dijelu trga ostavljena različita vozila i na tlu puno razbacanog oružja. Desno na zgradi se vijorila velika crvena zastava s petokrakom zvijezdom. Zasjeđal? Ne vidimo ni jednog partizana, niti ikoga od naših. Pogledom sam brzo pretraživao trg i malo dalje ispred nas ugledao grupicu civila sklonjenu u malu udubinu između zgrada. Povukao sam oca za rukav i brzo krenuo prema toj grupi. Ni oni nisu znali ništa više od nas. Došli su i odmah se sklonili, prestravljeni čekajući da se nešto dogodi.

Između ostalog oružja na nekoliko metara ispred sebe ugledao sam čudan šmajser kakav ranije nikad nisam vidio, a sve smo te različite

strojo-pištolje (njem. Maschienpistol - MP) nazivali šmajser, ili parabola. Razgledajući dalje i čekajući vidio sam da su prozori na zgradama bili otvoreni, zastori spuštteni, a iza nekih zastora su provirivale cijevi oružja. Pošto već nisu, znao sam da na grupicu ljudi neće pucati, nego da čekaju dolazak veće grupe vojnika. U jednom sam trenutku potrčao do onog šmajsera, zgrabio ga i vratio se nazad. Ostali su siktali na mene: «Jesi li lud, hoćeš da nas sve pobiju?» Mirno sam im odgovorio: «Da su htjeli to bi već učinili. Pucat će kad dođe vojska, a ja rađe poginem uzvrćajući paljbu, nego da mirno čekam.». Pogledao sam je li metak u cijevi, stavio prst na obarač i napeto iščekivao. Ostali su šutjeli, samo se čulo glasno disanje.

Nakon nekog vremena iznenada se iz smjera kojim smo došli začulo snažno brujanje motorizacije. Ukočili smo se u iščekivanju kad se pojavio prvo oklopni transporter, a za njim još različitih motornih vozila između kojih su se kretali pješaci i jedan ustaški časnik na konju. Kad je transporter stigao do kraja trga cijela kolona je stala. Tad je iz pokrajnje ulice izašao jedan partizanski oficir i obratio se tom časniku na konju, ali i svima ostalima: «Drugovi, rat je gotov, ostavite oružje i vratite se svojim kućama.». Svi su čekali što će se dogoditi. Među pješacima je bilo i Čerkeza, bivših zarobljenika, koji su služili u Vlasovljevoj armiji u borbi protiv Sovjeta. Oni se nisu željeli predati, pa su od ustaša tražili bilo kakve oznake hrvatske vojske i učvršćivali je na kape.

Nakon što je još neko vrijeme onako s konja razgledao okolo, časnik se okrenuo partizanu grubim riječima: «Idi ti u p... materinu i nemoj nam govoriti što ćemo mi učiniti.» Zatim je dotjerao konja do ispod zastave, izvadio iz džepa upaljač, zapalio zastavu i podigao ruku za pokret. Svi smo radosno krenuli, a ja sam još sa tla uzeo dva šaržera za Šmajser, jedan pištolj Walter 7,65 i veliki belgijski pištolj 9 mm. Bio je bez futrole, pa sam ga skupa sa šaržerima zadjenio za pojas, a ocu sam dao Walter, koji je on nerado uzeo.

O prolasku kroz Celje kasnije sam slušao i čitao različite prikaze. No svi su oni prolazili u neko drugo vrijeme i ispričali svoje viđenje. Uglavnom sve se svodi na to da je Boban ultimativno tražio od tog manjeg partizanskog odreda u Celju da mirno propuste sve vojnike i civile. Ja prikazujem ono i onako kako sam ja to vidio i doživio.

Putovali smo polako dalje, a da nije bilo nekih posebnih događaja. Moja obuća od krpa dobro se držala. Hrane nije bilo nikakve, pa sam povremeno jeo lišće, posebno od lipe, kad sam na nju naišao. Ono je bilo najmekše za žvakanje. Bukovo je bilo tvrđe, ali je zbog kiselosti bilo ukusnije, pa kad sam u blizini lipe naišao i na bukvu, prvo sam se najeo lipova, a kasnije kiselim bukovicim malo popravio okus. Jednom smo u nekom mjestancu pored ceste vidjeli nekoliko raspoređenih vreća s pšeničnim brašnom koje su pojedinci sipali u torbice, kape, pa čak i u džepove. Ja sam nosio nekakvu šerpicu pa sam je napunio tim brašnom. Kasnije smo naložili vatru i od tog sam brašna skuhaio neku vrstu žganaca. Ni soli, ni masti, ali mi je to zaista išlo u tek.

Slika s trojicom kolega. Ja sjedim.

Jednog dana mi je otac rekao da smo blizu Dravograda i da je to kraj puta do prelaska u Austriju. Počeo sam praviti planove što ću kad tamo stignemo. Želio sam odmah nastaviti školu, tako da redovno završim šesti razred gimnazije.

Otac ja smo išli izdvojeno od većih grupa, kad nas je počela pretjecati jedna dugačka ustaška kolona. Iza sebe sam začuo zvuk automobilskog motora pa sam se okrenuo i iz otvorenog auta začuo: «Filipe, jesi li to ti!». Bila je to moja sestra Marija, s mužem Jozom. Stali su sa strane i Jozo nas je pozvao da uđemo u kola. Prerasporedili su stvari, Jozo je sjeo pred vozača, a nas troje pozadi s dosta paketa u krilu, pa smo se s kolima uključili u kolonu.

Bila je to Dobojska bojna Ustaške željezničke vojnice. Zapovjednik joj je bio vojnik Kuraja. Vozeći se tako u koloni vidio sam da je jedan časnik sišao s konja i sa strane nas snima fotoaparatom, pa sam i ja odmah uzeo svoj aparat i načinio snimak u smjeru vožnje (Sl. 13). Uskoro smo došli do odvajanja ceste za Dravograd, koji je bio udaljen još samo nekoliko kilometara, ali je na mjestu odvajanja stajao časnik Crne legije i glasno nas upućivao prema Klagenfurtu, jer je Dravograd već bio pao. Nitko nije bio previše razočaran. Klagenfurt je u Austriji, a pronosili su se glasovi da je nadbiskup Stepinac dogovorio s Englezima da nas prime i zbrinu. O Paveliću više nitko ništa nije govorio.

Mi smo željeli izaći jer je mali automobil bio preopterećen, pa je Jozo rekao vozaču da nađe neko zgodno mjesto pored ceste i da tu skrene da se i oni odmore. Uskoro je vozač ugledao s lijeve strane ceste lijepu livadicu i uz nju potok. Te smo se zaustavili i izašli iz kola. Marija je tu zatekla svoju prijateljicu iz Tuzle Ranku Prskalo, a bilo je tu još nekih žena, koje su na potoku prale rublje, pa im se i Marija pridružila. Ja sam načinio nekoliko snimaka (sl. 14, 15 i 16). Jozo je rekao da u Klagenfurtu potražimo njegovu jedinicu, pozdravili smo se i s ocem sam polako pješice krenuo dalje.

Putujući polako, u jutro 15. svibnja došli smo do Bleiburškog polja, na kojemu je bilo mnogo civila i vojnika, kao i različitih vozila. Nagomilanost svijeta i vozila na udaljenom dijelu polja bila je izrazito velika i nitko se nije kretao naprijed. Lijevo od nas na poljani je bila samo jedna pokretna vojnička kuhinja (Sl. 17), a malo dalje

Vojnik se oprašta s djevojkom i vjerojatno dogovara za budućnost.

grupica djece. Otac je jedno vrijeme zabrinuto gledao, pa mi je rekao da sjednem tu lijevo na poljani, a da on ide naprijed vidjeti što se događa. Ostavio sam stvari i gledao kako cestom kojom smo i mi došli stalno pridolaze veće ili manje grupe ljudi i poneko motorno vozilo. Naišao je i kamion na kojemu sam prepoznao tuzlanskog zapovjednika ustaške mladeži Štitića. Brzo sam uzeo fotoaparat i načinio snimak (Sl. 18) Otac se vratio i rekao mi da je engleska vojska postavila tenkove i da nas ne pušta dalje prema Klagenfurtu. Rekao je da se vode pregovori i zabrinuto ponovno otišao da vidi što se događa.

Sjedio sam tamo i promatrao one koji su dolazili cestom. Vojnici koji su dolazi s grupama civila uglavnom više nisu nosili oružje. Vjerojatno su putem izgubili svoje jedinice, bili su gladni i umorni, pa kako su smatrali da im puške više neće trebati, jednostavno su ih odbacili. Uskoro je naišla jedna domobranska satnija, u stroju i s naoružanjem, a nakon nekog vremena i jedna veća miješana postrojba civila i po koji vojnik. Uzeo sam aparat i snimio tu kolonu (Sl. 19), a kako je ispred mene stajao jedan vojnik Crne legije i koji je također sa zanimanjem gledao njihov dolazak, zamolio sam ga da on mene snimi (Sl. 20). Na žalost, snimak je nejasan, ali se na njemu ipak vide obrisi šmajsera, cipela koje su mi bile obješene o pojasu, kao i krpe umjesto cipela na nogama. Radi lošeg kvaliteta slike ne bih je prilagao, da se na njoj ne vidi i djevojčica od desetak godina, pa ta slika predstavlja dokument, dokument koji opovrgava sve one koji tvr-

de da su na Bleiburškom polju bili zločinci, a među njima je na našu veliku sramotu posebno uporan i glasan predsjednik naše države, koji odbija otići na Bleiburško polje pokloniti se onovremenim žrtvama. No, sada pišem o onom čega sam tada bio svjedokom, dok ću se na «antifašističko» nepoštenje osvrnuti u posebnom osvrtu.

Na samom Bleiburškom polju su bili uglavnom domobranci i civili, kojih je bilo znatno više. Ustaške su se postrojbe kretale šumom štiteći bokove od prodora partizana koji su povremeno napadali. Jedino je Crna legija većim dijelom bila postavljena naprijed lijevo, a po polju su se među nama kretale samo manje grupice ustaša iz različitih postrojba.

Nešto kasnije su se u niskom letu pojavili engleski Spitfirej i načinili nekoliko prelijeta preko Bleiburškog polja (Sl. 21). Bio je to zločinački pritisak i upozorenje; ispred nas tenkovi, a iznad zrakoplovi, no to na ljude kao da nije ostavljalo poseban dojam. Nije bilo ničega što bi se moglo nazvati panikom. Svi su se još nečemu nadali. Ja sam sjeo i počeo razgledati moj neobični šmajser. Najviše me je iznenadio kundak. Dok je metalni dio načinjen s tipičnom njemačkom pedantnošću, kundak se sastojao od grubo profiliranog drveta, koje ne samo da nije bilo lakirano, nego čak ni obrušeno. Bilo je to jedan od zadnje proizvedenih primjeraka, pa više nije bilo vremena za nekorisne finese.

Dok sam ja razgledao moj šmajser, pored mene je naišla grupica ustaša i jedan od njih mi se iznenađeno obratio: «Brate od kud ti taj padobranski šmajser!?» Kad sam rekao da sam ga pokupio u Celju pitao me da mu ga prodam. Rekao je da će mi platiti koliko god hoću. Kad sam rekao da nije na prodaju, ponudio mi je svoj belgijski automat, a onda još i «rodu» (njemački Luger). Uto je od nekamo došao poručnik Romeo Bem, koji mi je pomogao kad smo se povlačili iz Tuzle. Od tada ga nisam susreo. Nakon što smo se pozdravili pitao me je hoću li mu posuditi šmajser jer ide gore s ostalima potjerati «one bezobrazne šumnjake» koji opet pokušavaju prodrijeti ovamo. Rado sam mu ga dao, a on mi je

ostavio svoju pušku govoreći da će je uzeti kad se vrati. Nije se vratio i koliko znadem, od poznatih ja sam ga zadnji vidio živa. Je li poginuo gore na brijegu, ili kasnije kao zarobljenik - ne znam. U svakom bi slučaju bilo bolje da je poginuo u borbi.

Zajednički snimak u spavaonici.

Nakon prilično mirne situacije, s vrlo malo kretanja, uglavnom pojedinaca, odjednom je počelo masovno komešanje. Kad sam pogledao dalje vidio sam bijele zastave i vojnike, kako bacaju puške na gomilu. Shvatio sam da je gotovo. Pred partizanima sam se povlačio još od listopada 1944., ali nisam uspio... Započela je nova neizvjesnost, pa sam morao ukloniti sve što bi tu neizvjesnost moglo pogoršavati. Prvo sam izvadio vojnu knjižicu i pocijepao je na sitne komadiće, a zatim sam s jakne pokidao dugmad na kojima je bilo slovo «U», pa bacio kapu i vojnički remen. Sad sam bio civil, a od dokumenata sam u džepu imao svjedodžbu polugodišta šestog razreda derventske gimnazije.

Oružje sam mogao jednostavno ostaviti na livadi, ali zbog nečega to nisam učinio, nego sam sve rastavio i pobacao u raznim smjerovima. Prvo Romeovu pušku, zatim pištolj «belgijanac» i na kraju moj kromirani Walter 7,65, sa sedenim koricama na rukohvatu. Njega sam posebno temeljito rastavio, čak sam izvadio i metke i pojedinačno ih bacao po poljani. Nakon toga sam mogao samo promatrati što se događa i čekati. Ja imam izraženu sposobnost vizualiziranja, pa i dok ovo pišem u mislima jasno vidim onovremenu sliku Bleiburškog polja. Bila je gotovo apsolutna

tišina. Nije se čuo ni jedan ispaljeni metak, ljudi su stojeći i šuteći čekali, a na licima im se nije odražavao strah, nego zabrinutost i tuga.

U atmosferi grobljanske tišine, odjednom se s prednje strane začula snažna paljba, koja je ubrzo prestala. Do nas je dospjela vijest da se Crna legija probila kroz englesku blokadu. Promatrajući niz cestu primijetio sam da se ljudi sklanjaju s ceste propuštajući jedan džip koji se kretao prema nama. Kad se dovezao bliže vidio sam na džipu dva partizana i jednu partizanku, koja nas je veselo pozivala: «Drugovi, rat je gotov. Ostavite oružje i vratite se svojim kućama da obnavljamo razrušenu zemlju!».

Uskoro nakon toga među nas je došlo mnogo partizana koji su ljude tjerali da se postroje u četverorede i vodili ih dalje, pa smo se i nas dvojica našli u jednom takvom četveroredu i nekamo uputili sprovedeni nekolicinom partizana. Od trenutka isticanja bijelih zastava, pa sve dok nisam napustio Bleiburško polje nije bilo nikakvog ubijanja, a ni tijekom cijelog tog dana nije na nas otvarana nikakva paljba. Obzirom na gustoću ljudi na polju, svaka bi nasumce ispaljena granata morala ubiti, ili raniti barem jednu osobu. Na Bleiburškom je polju dokumentirano bio barem jedan porođaj, ali nije bilo ubijanja. Na okolnim brdima je bilo poginulih u borbi s partizanima.

Sjećam se kad sam krenuo u jednom od tih četveroreda, prvo čega se sjećam je da smo išli lijevom strane Drave. Noć se spuštala, ali se još vidjelo. Osim povika naših goniča, bila je potpuna tišina. Uskoro su se od naprijed začula dva pucnja, ali nismo znali što se događa sve dok nismo došli do grupe vojnika u nepoznatim mi odorama. Mislio sam da su to Rusi, a tek kasnije sam saznao da su to bili Bugari. Pažljivo su nas promatrali, a onda je jedan od njih ušao u kolonu, odvojio jednog vojnika i gurao ga prema obali. Po licu i kosim očima lako sam prepoznao Čerkeza. Doveo ga je do obale, okrenuo ga licem prema rijeci i opalio mu iz pištolja metak u zatiljak, pa ga još nogom gurnuo niz strminu prema rijeci. I ranije sam viđao poginule ljude, ali mi je ovo bilo

prvi puta u životu da neposredno vidim ubijanje. Strašno! Došlo mi je da povraćam, ali mi je želudac bio, prazan.

Ti bivši sovjetski zarobljenici, koji su se borili na njemačkoj strani bili su unaprijed osuđeni na likvidaciju. No uskoro sam vidio još ubijanja. Ako je netko pao od umora, ili samo zastao sa strane, najbliži partizan ga je odmah ubio. Putovali smo dalje, a goniči su bili sve nervozniji. Stalno su vikali i požurivali nas, nastojeći održati neporemećen četverored. Ne znam kada i kako sam se izdvojio iz kolone, legao uz samu obali rijeke i zaspao, ali se dobro sjećam glasa: neko me je polušapatom zazivao: «Brate, brate, probudi se i uvuci se u kolonu. Ubijaju sve koji se izdvoje!». Otvorio sam oči i pogledao, kolona je prolazila, nikoga živog nije bilo pored mene, ali je oko mene ležalo nekoliko mrtvih ljudi. Jednom od njih je gornji dio tijela visio preko ruba obale.

Puzeći sam se polako približavao koloni, a kad su naišla nekakva kola koja su me sakrila od pogleda, brzo sam se uspravio i uhvatio za stražnji dio kola. Oca nije bilo i nisam razmišljao što me je probudilo. To mi ni danas nije jasno. Može biti i podsvijest, ali činjenica da su upravo tad naišla i kola, kojih je malo bilo u koloni i koja su mi omogućila da se neopaženo uključim u kolonu, odgovor čini složenijim. No tada sam znao da ako želim ostati živ - moram hodati. Tako sam hodao držeći se za kola i vjerojatno odmah opet zaspao tako hodajući. Sanjao sam da sam u razredu u Tuzli i da čujem glas moga razrednog kolege Vlade Dobrinića. Naglo sam se probudio, ali i dalje čujem taj glas. Osvrnem se i vidim svu trojicu braće Dobrinić kako hodaju skupa s mojim ocem. Vlado je nešto glasno tumačio. Pustio sam kola i pridružio im se.

Hodali smo dalje u mrtvoj tišini. I goniči su se izgleda bili umorili, pa su kao tiha pratnja s fenjerima u ruci hodali pored kolone. Ne sjećam se da se išta posebno dogodilo sve do rane zore, kad je tišinu prekinuo otegnuti, ali i zastrašujući vapaj s brijega: «Hrvatiiii! Staniteee! Zarobio sam partizaaaanaaa i sad ga dovodiiiiim!». Kolona

je zaustavljena i svi smo zaprepašteno čekali, dok nakon kraćeg vremena nismo ugledali kako niz brijeg silazi zrakoplovni časnik. Desnom rukom u kojoj je držao šmajser obgrlio je ženu, koja je također na sebi imala plavu zrakoplovnu odoru, a pred njima je silazio partizan, malo ispred cijevi zrakoplovčeva šmajsera.

Kad su dospjeli do kolone, časnik se obratio partizanu iz naše pratnje: «Moja je supruga bila premorena, pa smo se sklonili da ona malo odspava. Ja sam ostao budan, pa sam primijetio da nam se približava ovaj vaš vojnik. Želio nas je izbliza pogledati, pa mi se s uperenim šmajserom približio skoro do glave. Zgrabio sam oružje za cijev, oteo mu oružje i njega zarobio. Evo vam ga.». Smrznuo sam se u očekivanju nova dva ubojstva i sjećam se da sam se čudio kako hrvatski časnik može biti tak naivan, no - dogodilo se nešto neshvatljivo. Ovaj partizan, po dobroj odori mislim da je bio oficir, stavio je ruku na leđa zrakoplovcu i lagano ga gurnuo prema koloni i mirno rekao: «Druže i drugarice nazad u kolonu.». Nakon toga se ljutito okrenuo prema zarobljenom partizanu poluglasno sikćući: «P... ti materina budalasta!» - izvadio pištolj i opalio mu metak u čelo.

Ne znam da li je došlo do smjene onih partizana koji su nas svu noć pratili, ali je ponovno postalo mnogo oštrije i opasnije. Tjerali su nas da se strogo držimo četveroreda, kao i razmaka između redova. Ne samo pad, nego je i zaostajanje kažnjavano na licu mjesta. Nisam to ni jednom vidio neposredno ispred sebe, ali su se

Ja sam držao posljednju stražu prije polaska.

povremeno čuli pucnji, a viđao sam i ubijene. Negdje oko deset sati natjerali su nas da trčimo, da bi nas nakon nekog vremena zaustavili i natjerali da trčimo nazad. Kolonom se šaputanjem pronio glas da će nas tako goniti sve dok ne pobacamo sve što imamo vrijednoga, pa je započelo opće bacanje novca, satova, odjeće i dok smo tako trčali naprijed-nazad doslovno smo gazili po novčanicama koje su prekrile cestu.

Jurnjava je konačno prestala i nastavili smo se kretati normalnim korakom. Otac je bio iznemogao, teško se kretao pa sam ga pridržavao. Žeđ je bila nesnosna, a povremeno je uz cestu bilo lokvica vode pa sam se premjestio na desnu stranu četveroreda i kad je partizan pošao malo naprijed tako da me ne vidi sagnuo sam se i iz jedne lokve zagrabio vode, koju je otac nadušak popio. Malo kasnije sam na isti način zagrabio i sebi malo vode i popio, a onda je onaj zarobljenik iza mene tražio da mu dam šerpicu. Ne okrećući glavu, dodao sam mu je pružajući ruku iza leđa.

Jedno vrijeme smo tako išli kad je došlo do smjene partizana-sprovodnika. Ovi novi su na glavi imali srbijanske šajkače. Onako umorni sporo smo hodali, pa su nas stalno požurivali. Jedan od njih se popeo uz strminu pored ceste i odozgor vikao na nas, da bi u jednom momentu podigao cijev automata i pustio po koloni rafalnu paljbu, vičući pri tome da trčimo.

Bila je to zaista stresna situacija, tako da se jednostavno ne mogu sjetiti pojedinosti. Znam da su se ti rafali ponovili više puta, ali se ne sjećam da li smo trčali naprijed-nazad, ili su

nas dočekali i drugi koji su pucali po nama. Znam samo da sam se svaki put stisnuo i trčao dalje bježeći od smrti. Neki u koloni ispred mene su padali, čuo sam povike i iza sebe. Nisam ni na što drugo mislio nego samo da moram trčati.

Kad je to prestalo, ne sjećam se koliko smo dugo još hodali kad smo stigli do mjesta na kojemu je uz cestu bilo tridesetak metara široko, travom neobraslo proširenje. Iza tog platoa se nalazila velika zgrada i u produženju ograđeno dvorište, a ispred ograde bunar s nadkrovljem i kotačem za podizanje posude s vodom. Dok sam kao hipnotiziran gledao u taj bunar, odjednom se iza nas začulo glasno: «Stoj! Stoj pucat ću!». Bio sam s lijeve strane našeg četveroreda i kad sam se okrenuo ugledao sam momka kako trči i kad je stigao do bunara skočio je u njega.

Nastala je prava zbrka i ne sjećam se kako su ga izvukli iz bunara, ali se dobro sjećam kako ga onako mokrog psujući guraju prema našoj koloni. Taj je događaj samo jedna od kontraverzi događanja koje nazivamo bleiburškim. Tog sam visokog naočitog momka prepoznao još dok je trčao. Naime, u vrijeme dok sam krajem 1944. i početkom 1945. boravio na području Dervente i Plehana, viđao sam ga u dobroj vojničkoj odori. Vjerojatno nije bio ni u jednoj ustaškoj ni domobranskoj postrojbi, nego se snašao u Zelenom kadru. Dok je trčao prema bunaru bio je u civilu, a dugačku kosu je povezao crvenom maramom. Poslije rata sam ga viđao pred plehanskom crkvom i kako sam čuo bio je odbornik! Snalažljiv momak.

Ipak sam u tom beznađu doživio i jedan svijetao doživljaj. Bilo je kasno poslije podne i dok sam hodao primijetio sam da jedan partizan ide pored mene promatrajući me, pa sam okrenuo glavu prema njemu. Bio je to mladić mojih godina, plavokos, uredno odjeven. Gornja dugmad čiste košulje mu je bila raskopčana, a o vratu mu je visio zlatan lančić s križem. Spontano sam mu se nasmiješio, a on mi je uzvratio osmijeh pitajući me kako sam ja tu zalutao. Rekao sam mu da sam ja zalutao ovdje, a on tamo i da nismo znali kako će se to završiti. Rekao mi je da on baš nije

Pitomci spremni za polazak u nepoznato.

zalutao. Gimnazijalac je, a kad su partizani došli u Osijek odazvao se mobilizaciji. Pratili su front, bilo je ružno, a od Varaždina su usiljenim maršem krenuli u Maribor. Rekao mi je «Sretno» i požurio naprijed. Žao mi je što ga nikad više u životu nisam susreo.

Kad je sunce već bilo blizu smiraja, konačno smo stigli u Maribor. Zaustavili smo se pred zadnje kuće na ulasku na veliki trg. Čim smo stali, ja sam legao oslanjajući leđa na kuću i zaspa. Kad sam se sutra ujutro probudio sunce je već bilo visoko. Ustao sam i ugledao suncem osvijetljeni trg pun zarobljenika, između kojih su se kretali partizani. Stigao je kamion pun bijelog kruha koji su podijelili svojim partizanima, dok smo mi ostali zavidno gledali.

Kad je netko iz mase ljudi povikao: «Hej, Filipe!», okrenuo sam se i vidio da mi se približava zet Jozo. Premda sam se obradovao što ga vidim, zgranuo sam se što je bio odjeven u potpunu ustašku časničku odoru. Probijajući se prema meni ispružio je lijevu ruku i desnom pomaknuo rukav da vidim kako nema sata, i s posprdnom osmjehom mi rekao: «Vidi Filipe ovi mi šumnjaci uzeli sat.». Poštivao sam starije, a njega posebno, ali sam mu tada ljutito uzviknuo: «Jozo, jesi li blesav? Skini to čudo sa sebe, evo ti moja bluza ili mantil», na što se on prkosno uspravio govoreći: «Ja sam ratni zarobljenik, a po Ženevskoj konvenciji oni moraju sa mnom tako postupati.». Ja sam posljednji preživjeli koji ga je vidio živa. Kao što sam već ranije spomenuo, od sedam stotina vojnika njegove bojne, samo su sedmorica lukavstvom uspjela napustiti mariborsko masovno gubilište.

Nakon toliko godina ja ni danas nisam načisto koji je od nas dvojice tada imao pravo. Po mome mišljenju njegova je prvenstvena dužnost bila da pokuša preživjeti. S druge strane, njemu ponos nije dozvoljavao da se prikriva, a za to je imao i dopunske razloge. Njegov stariji brat Cepo (Stjepan) je bio partizanski komesar. Brata Rudu nije zanimala politika, pa je izbjegavao vojsku, ali su ga partizani kad su u jesen 1943. bili u Tuzli «nagovorili» da im se pridruži. Drugi dan je

poginuo, a obrazloženje je bilo da su ga «ubili četnici», premda ih nije bilo u blizini.

Most prije ulaska u Celje

Još prije nego što nam je Jozo prišao partizani su pozivali da napustimo trg: ustaše na jednu, a domobrani i civili na drugu stranu. Tako smo i nas dvojica krenuli određenim nam smijerom. Tek nakon petnaestak minuta shvatili smo da nas nitko ne prati. Idemo u manjim ili većim grupama, ali nigdje nema partizana. S lijeve strane ceste smo zapazili nekakvo zastajanje. Kad smo prišli bliže vidjeli smo da je jedna žena na tlu izložila veliki broj tanjura punih zelene salate i u svakom po jedno kuhano jaje. To je prodavala, ali ljudi su pobacali novac i vrijednosti, pa joj osim nekolicine nisu imali što ponuditi. Ja sam se gladnim očima zagledao u one tanjure. Od fotoaparata se nisam želio rastati, pa sam je pitao koliko će mi toga dati za kožni kaput. Ona ga je zagledala i neodlučno pipkala krzno, a onda mi rekla: «Šta će mi kaput, dajte mi prsten i dat ću vam dva tanjura». Začudeno sam je upitao koji prsten, a ona mi je pokazala na lijevu ruku. Na prstu sam imao srebrni prsten s mrtvačkom glavom, kakav su nosili SS-ovci, ali je lubanja tog prstena u očnim dupljama imala male sjajne rubine. Kupio sam ga u Tuzli od pomoćnika jedne zlatarske radnje i bio potpuno zaboravio na njega; inače bih ga bacio čim smo zarobljeni. Odmah sam pristao, a to mi je bila najbolja trgovina u životu. Da mi je ta žena uzela kaput, lako mi se na daljem putu moglo dogoditi da neki partizan ipak primijeti taj prsten, a onda me nitko ne bi mogao spasiti, jer ničim ne bih mogao dokaza-

ti da nisam bio pripadnik SS-jedinica. Ode mi glava. Bogu hvala da je ta žena imala tako dobru moć zapažanja. Nikad više u životu nisam nosio prsten.

Malo kasnije smo otac i ja sjeli na jednu uzvišicu pored ceste, odmarali se i promatrali prolaznike na cesti. Bile su to manje ili veće grupe, ili pak izdvojeni pojedinci koji su išli prema Hrvatskoj. Odjednom mi je pogled zastao na jednoj grupi vojnika, među kojima sam odmah prepoznao onog zrakoplovnog časnika koji je bio zarobio partizana. Silna me je radost obuzela što je živ, a s njime je bila i supruga. Hodali su prilično čvrstim korakom. Dok sam još razmišljao o sretnom preživljavanju tog časnika, iza krivine na cesti začula se pjesma: *Op seko Jelo, tvoje lice bijelo...* koju su domobranci u Tuzli često pjevali. Na moje čuđenje uskoro se iza krivine pojavila satnija domobrana. Bili su postrojeni u standardni trored, pored njih je išao časnik. Stupali su krepkim vojničkim korakom i dok su pored nas prolazili zdušno su pjevali:

Op seko Jelo
tvoje lice bijelo tvoje lice rumeno
ljubit ću ga ja,
I te tvoje nožice
sitno koračaju
mira mi ne daju,
tužan sam ja.
I te tvoje sisice
kad se zadrmaju
mira mi ne daju
tužan sam ja ...

Ta postrojena domobranska satnija i njihovo pjevanje bili su pravi melem za dušu. Počeo sam vjerovati da je ona partizanka koja nas je veselo pozivala da idemo kući graditi porušenu zemlju stvarno govorila istinu, a da je sve što se u međuvremenu događalo nekakav nesporazum, ili ružan san. Tako i fizički osnaženi krenuli smo za domobranima, ali ipak nismo mogli slijediti njihov tempo pa smo zaostali.

Na žalost, ova je velika radost bila san. Pred večer smo stigli pred Klanjec i tu nas je zaustavila veća grupa partizana. Sve su vojnike i

Kolona Dobojske bojne Ustaške željezničke vojnice.

mlađe muškarce usmjeravali ulijevo i nekamo odvodili, dok su žene, djecu i starije muškarce puštali dalje cestom. Kad smo otac i ja došli do onog koji je stajao na cesti i pojedinačno usmjeravao, ocu je rukom pokazao da može nastaviti put, dok je meni rekao: «Ti si sigurno bio vojnik, pa idi među vojnike». Otac je krenuo, stalno unazad gledajući u mene, a ja sam se pobunio tvrdeći da nisam bio vojnik nego đak i pokazao mu svoju svjedodžbu polugodišta šestog razreda gimnazije. On ju je pažljivo pogledao i rekao: «Dobro, i ti možeš ići, ali te prvo moram prepipati». Dlanovima mi je prelazio preko tijela i kad je u džepu napipao fotoaparat uzviknuo je: «Pa ti imaš pištolj». Izvadio sam aparat iz džepa i pokazao mu ga, na što mi je rekao da aparat ne mogu ponijeti. Rekao sam mu da ću mu rado dati taj aparat, ali ga molim da izvadi istrošeni film, jer da njemu i tako ne može koristiti. Ne znam je li shvatio što to znači «istrošeni film», ali mi je dozvolio. Otvorio sam aparat izvadio film, a prije nego što sam ponovno zatvorio aparat pritisnuo sam snažno na okidač i nešto u aparatu polomio, a zatim sam mu ga predao.

Rano ujutro stigli smo do Donje Stubice. Na ulasku u grad smo jednog prolaznika upitali koji je najkraći put do Zagreba. Rekao je da cesta vodi preko Varaždina, ali da preko Sljemena ima mnogo kraći pješački put. Pokazao nam je to skretanje s ceste i nas dvojica smo se uzbrdicom uputili tom stazom, s obe strane obraslom visokim šipražjem. Nismo odmakli daleko, kad smo iz sebe začuli snažno: «Stoj! stoj pucat ću.», nakon čega se začulo repetiranje puške.

Stali smo i vratili se nazad, gdje su nas čekala dva partizana i pitali nas kamo smo se uputili. Rekao sam da su nam rekli kako je ovo najkraći put za Zagreb, na što je jedan od njih rekao da su gore ustaše i da smo pošli njima, pa su nas prisili da pođemo nazad u grad. Dovedi su nas do obližnje kuće u uveli u jednu prilično veliku sobu, pa iza nas zaključali vrata.

U sobi je bio samo jedan časnik Crne legije i njegova supruga. Sjedili su na podu, a ispred njih je bio bijeli stolnjak na kojemu je bio postavljen tanjur s dvije velike bečke šnicle i nekakav prilog, na drugom tanjuru su bile dvije kriške torte, a u porculanskoj posudi puno zelene salate. Vjerojatno sam se napadno zagledao u tu krasnu hranu, jer je on nekako blago rekao: «Vjerojatno ste gladni, pa pojedite to.». Ja sam iz pristojnosti (i u takvim je uvjetima postojala) uz zahvaljivanje odbio tu ponudu, a on je rekao da ne može jesti jer je osuđen na smrt. Ranjen u nogu i tako su ga zarobili. Dozvolili su supruzi da se dođe oprostiti, a kasnije će ga pogubiti.

Uzeo sam viljušku u ruku i gledajući tu divnu hranu, ne znam zašto, ali onako zbunjen viljuškom u usta umjesto mesa strpao salatu, pa toliko snažno zagrizao viljušku da mi je puknuo jedan kutnjak. Samo sam ga ispljunuo i nastavio pohlepno jesti. Otac je uzeo jedan odrezak i komad kruha, dok sam ja pojeo ono ostalo i uza zid legao spavati. Ponekad sam se nakratko budio kad su partizani utjerivali u sobu grupe vojnika. Nastavio sam spavati i kad je pala noć. Kod otvaranja vrata partizani nisu palili svjetlo nego su

osvjetljavali baterijama. Ostao mi je u sjećanju jedan vojnik. Gledajući ga odozdo s poda izgledao mi je vrlo snažan i visok, a ispod otkopčane bluze se jasno vidio prilično debeli srebreni lančić s križem.

Bilo se već prilično razdanilo kad sam se konačno probudio. U sobi smo bili sami otac i ja. Šutjeli smo zaokupljeni svaki svojim mislima. Nakon nekog vremena vrata su se otvorila i u sobu je povirila jedna partizanka. Začudeno nas je pogledala, pa upitala kog vruga tu radimo. Ja sam joj rekao što se dogodilo i da nas više nitko nije pozivao, na što je ona nekako ljutito rekla: «Pa mogli smo i vas noćas pobiti!». Vrlo dobro se sjećam, a to mi na neki način još zvoni u ušima ono: «i vas»! Znači da su pobili sve one koji su u međuvremenu ulazili u sobu.

Partizanka nas zatim prilično ljubazno pozvala da pođemo s njome i odvela nas u kancelariju jednog majora i sve mu ispričala što smo joj rekli. On je uzeo prvo očeve dokumente, a kad je pogledao moju svjedodžbu počeo je vikati na oca: «Budalo stara, sin ti je đak šestog razreda gimnazije, a ti ga vucaraš okolo s ovom bagrom» i mnogo toga u istom stilu. Zatim je uzeo pola lista papira i nešto počeo pisati, a kad je dovršio pružio ga je ocu ljutito govoreći da je to propusnica za Derventu, a onda se obratio meni: «Budi pametan i završi školu. Nama trebaju školovani ljudi i mahnuo rukom da idemo.

Opet sreća u nesreći. Ta nam je propusnica bila spas. Do povratka kući su nas mnogo puta zaustavljali. Svaki put smo rekli da smo još zimom otišli u Donju Stubicu, pa su nas puštali dok su svi ostali odvođeni u logore. Ne sjećam se kojim smo putem došli u Zagreb niti se sjećam samog dolaska. Prema onomu što mi je brat rekao u Zagrebu smo ostali oko tjedan dana, a ja se iz tog perioda sjećam samo dva događaja. Prvi je da sam u jednom praznom izlogu blizu željeznikog kolodvora vidio veliki plakat na kojemu je krupnim slovima pisalo: RUSE I ŠVABE UNIŠTAVAMO S GARANCIJOM. Sutra dan tog plakata više nije bilo.

Drugi mi je događaj neusporedivo draži.

Snimak ceste iz parkiranog automobila

Jedno prije podne sam s Trga bana Jelačića krenuo u Jurišićevu ulicu, kad sam začuo ženski povik: «Filipe jesi li to ti?». Ispred mene je stajala Vera Šimić, kćerka domobranskog generala, koji je sa samo 500 vojnika i Kupreške milicije 1942. obranio Kupres od nasrtaja svih partizanskih brigada koje su se iz Srbije povlačile prema jugozapadnim dijelovima Bosne i jednog od samo šest vitezova NDH. Upoznao sam je 1941/42 u Tuzli, kad je njezin otac, tada pukovnik, stanovalao pored Križarskog doma, u koji je Vera, tada djevojčica od oko 12 godina često dolazila. Ubrzo su odselili i od tada je nisam vidio, pa ne znam kako me je prepoznala.

Marija se prvo pridružila ženama pri pranju rublja.

Silno se obradovala kad me je vidjela, a budući da smo stajali pred stanom u kojemu je stanovala, pozvala me je da uđemo i uvela me u luksuzno uređenu dnevnu sobu u kojoj smo zatekli njezinu majku. Vera joj je rekla da me pozna iz tuzlanskog Križarskog doma. Na moj pozdrav odzdravila je nekako mrzovoljno i rekla Veri da me posluži nečim, na što mi je ona donijela bijelu kavu i dvije krafne sa šipkovim pekmezom. Vera je dovukla stolicu bliže i sjela neposredno uz me. Bila je stasala u prekrasno djevojčce, pa su mi njezina blizina, ali i luksuzno okruženje nakon svega što sam prošao, nekako blokirali moju uobičajenu rječitost. Šutio sam i polako jeo, a ona me je znatiželjno promatrala; da bi me u jednom trenutku iznenada upitala: «Filipe, što misliš o svemu ovome?». Ogovorio sam joj polako da je rat završio kako je završio i da tu ne možemo ništa, ali da mi se ne sviđa što je u Zagrebu pre-

više šajkača - na što me je ona udarila laktom u rebra i polušapatom rekla: «Šuti, moja je majka Srпкиnja!».

Vera me je ispratila dio puta Jurišićevom. Ispričala mi je da joj je otac bio pukovnik na kraljevskom dvoru u Beogradu, da su svi već krajem travnja 1941. prešli u Zagreb, gdje se otac stavio na raspolaganje Paveliću i Kvaterniku, te da joj je otac ubijen u atentatu koji je na njega izvršen u Mostaru. Majka joj je iz bogate beogradske obitelji, te da se želi što prije vratiti u Beograd. Pozdravili smo se bez obećanja da ćemo se ikada više vidjeti. Međutim, ipak sam je ponovno sreo. U Beogradu u jesen 1948. Bila je vilinski lijepa, ali mi je rekla da ju je majka natjerala da se uda.

Povratak

Uvijek sam mislio da ono što sam proživio nije utjecalo na brisanje iz svijesti nekih stresnih situacija. Nitko se ne sjeća svih događaja iz prošlosti, a pišući ovo i sâm sam se iznenadio koliko sam se toga uspio sjetiti, ali sam pri pokušaju prikaza povratka iz Zagreba, shvatio da s tog putovanja koje trajalo preko mjesec dana u sjećanju imam samo četiri «zamrznute slike»: 1.- U Donjem Miholjcu sjedim pred tepsijom pure prelivene vrhnjem, 2.- u Osijeku ležim na zemlji i ne mogu spavati jer me bodu komarci, 3.- u derventskoj željezničkoj postaji sjedim u vlaku i saginjem se da me netko ne bi vidio kroz prozor, i 4.- svi stojimo pod brijegom podno kuća mojih ujaka, a jedna od žena s brijega viče: «Evo naših, vratili se živi».

Čak se i u tjedan dana u Zagrebu sjećam samo dva događaja - plakata na kojemu piše: «ŠVABE I RUSE UNIŠTAVAMO S GARANCIJOM» i živopisni susret s Verom Šimić, što je ujedno i jedini «film» u sjećanju.

Po svemu sudeći ono što sam bio proživio ipak je utjecalo na mene pa sam jedno vrijeme samo «bauljao» kroz život, uglavnom ne zapažajući što se oko mene događa. No organizam se brinuo za sebe: nakon jednomjesečnog puta Podravinom na vagi sam dobio deset kilograma!

Tijekom jednomjesečnog povratka kući ja sam se nekako opustio od svih onih stresova, pa se za razliku od brata Tonće brojnih događanja skoro uopće ne sjećam. Stoga ću prikaz ovog putovanja kao i prikaz opće klime, ili «društvenog okružja», koje se ne smije prepustiti zaboravu, prepustiti njemu.

* * *

Već uvečer pokuca nam na vrata gospođa Steović kod koje smo stanovali:

Dobra večer, gospođo! Čula sam da su na Kanal dovedene mnoge žene i djevojke... - povjerljivo će. Neke se žene već vraćaju, tužne. Rekoše nam da se najbolje može prići nasipom. Čitav se logor vidi odozgor, iskosa. "Sve je kao na dlanu," rekoše nam.

Kad smo stigli tamo, vidjeli smo da čitav taj logor izgleda kao trokutasti tor, ograđen bodljikavom žicom, te nekim zgradicama. Svega je oko pola nogometnog igrališta. Pun je spodoba neodređenog spola i starosti. Većinom nose hlače. Je li muškarac, ili žensko vidi se po načinu mokrenja. Postupno ih razlikujemo i po drugim znacima. Muškarci su dječaci i nema ih mnogo. Neki zatvorenici bezglavo tumaraju skućenim prostorom, a većina čuču. Malo ih sjedi, ili leži u prašini. Stražari kruže okolo uz žicu. Ozbiljni su kao da čuvaju 'vojnu tajnu'. Čini se da bi sve to u žici najradije pobili, pa se tako riješili ponižavajućeg zadatka. Tko je vidio čuvati i još hraniti(!) neprijatelje!

Zaludno pogledom prebiremo tumarajuće stvorove, sestru Mariju ne možemo pronaći. Mama mi dodade košaru, na usta sastavi ruke u trubu, pa poče dozivati: "Maaarijaa! Maaarijaa!" Nitko se ne odazva, pa niti osvrnu na slabašni, plačem ometani zov. Uvidjevši uzaludnost svojih pokušaja, mama preuze korpu, potaknuvši me da pokušam svojim čuvenim, piskutavim glasom.

Ništa. Uspjedom privući pozornost tek nekoliko spodoba, koje samo odmahnuše rukom, nastavljaajući gledati u ništa.

Idemo bliže!

- Ne može, drugarice, odbij! - ponoviše po nekoliko puta prijetećim glasom. Jedan čak skinu s ramena ruski 'pikavac', kolutaš. Mama tu brzometku ne prepozna kao oružje, vjerojatno. Zato krenu dalje.

Na rastanku snimak za uspomenu. Pored Joze i Marije je njezina prijateljica Ranka Prskalo.

- Odbij, puca-ću! - uzviknu ustreptali partizančić, podižući rupičastu cijev prema nama. Dvije čučuće spodobe bezvoljno digoše glave prema nasipu. Udaljene su od ograde pet-šest koraka, ali ih to ne uznemiruje previše. Navikle su na ovakve prizore.*
- Pustite me, drugovi, samo da kćerki predam ovo hrane! - mama ne odustaje.*
- Nije te stid priznati da ti je ćerka zločinka! - zajedljivo će nositelj kolutaša...*

Tijekom ovog oštrog razgovora mama je sve stopu po stopu, uporno silazila niz nasip. I ja za njom.

- Koja ti je 'ćer? - onaj će drugi, pomirljiviji stražar. Znana mi vojnička puška pritisla mu rame, pa se malo nakrivio. Mama zastade u nedoumici, a onda se brzo pribra:

- Ona tamo što ćući, čini mi se... - zateže neodređeno, a ja brž-bolje, ne razmišljajući previše o posljedicama, pokažem neodređeno prema logorašicama. Srećom. Diže se jedna i koraknu bliže ogradi: Mama, jesi li to ti? - zaječa nepoznatim glasom. Ne znam je li od gladi izgubila razum, ili je vrlo hrabra.

- Jesam, Marija, zar ne prepoznaješ svoga brata Tonću? - Snađe se nekako mama.

- Ma daj, Gospe ti, pusti staru nek joj prida što je donila! - opet će onaj 'puškin stražar'.

- Hajd nek budne na tvoju odgovornost... - mrzovoljno će nositelj kolutaša, pa će mami: Daj vam ' to

da pregledam! Ko zna šta joj nosiš... Ustašicama nikad ne moreš verovat... a ti - zakrenu se stojećoj neznanki: Ne primiči se ogradi!

Kad mu mama predade košaru, on to sve razmota smotak po smotak, ponovno zakovrljava, pa prebacuje preko žice. Kad nađe bocu s limunadom diže je u vis pobjedonosno:

- Vidi ti stare lisice... k'o ja ne znam da je flaša opasna ko nož, kad se vešto razbije! - povika prijetećim glasom, dobacivši nam praznu košaru. - Hajd sad, nestanite! - viknu.

Kad ponovno stigismo gore, na nasip, mama doviknu ženi koja još nepomično stoji kraj razbacanih smotaka:

- Eto mene i Tonće sutra ponovno!

Zarobljenica mahnu rukom, razumjela je da neku Mariju traže majka i brat, a doći će sutra u isto vrijeme. Sutradan, na istom mjestu ćučale su dvije iste logorašice, a nova, naša Marija stajala je kraj njih! Pored svih znakova iscrpljenosti i neurednosti, već izdaleka smo je prepoznali. Da ne bi došlo do nevolja s čuvarima, jučerašnja se 'Marija' uspravi čim nas ugleda:

- Mama, prepoznaješ li Zdenku Jurišu? - pokazala prema Mariji. - Sinoć je došla s novom grupom žena.

Kako mi silazimo niz nasip, tako se i stražari primiču našem cilju. Stražari su isti, samo su Dalmatinac i Šumadinac zamijenili mjesta.

- Daj to što si donila ćeri da istresem pa bižitel - potihlo će Dalmatinac.

- Čekaj da i ja to prekontrolišem! - doviknu Šumadinac primaknuvši se. Zgrabi košaru i počeo pretresati. Šta je, nema limunade? razočarano uzdahnu. A vidiš, zbog jučerašnje limunade danas ćemo vas pustiti i da popričate. Nisam je pijo od kad rat započeo...

- Evo, druže, limunade! - pokazala mama na trolitarsku modru kanticu za mljeko. Kod mene je.

- Mudra si ti, stara, danas nije u flaši... Popit ću koji gutljaj, - reče preuzimajući kanticu. Promućka je, oslušujući javlja li se kakav sumnjiv zvuk, a onda nali pun izokrenuti poklopac kanticice. Popi to u tri gutljaja, pa obrisa rukom usta, zadovoljno.

- Oćeš li i ti, 'Ikalo'?

- Ajd nek budne, 'Ekalo'... prihvati Dalmatinac neodlučno, a onda brzinom ispi tih pola litre, koliko stane u poklopac.

Kad joj vratiše kanticu, mama kreću prema ogradi. Ekalov je uzvik zaustavi:

- E, ne more! Upitat ćete se za zdravlje izdaleka, da i ja čujem. Ustašicama ne verujem ni kad se smiju, ni kad plaču...

Mama problijedi, ali se savlada. Ekalo dohvati kanticu, pa je, u nastupu dobrote, zaklopljenu doda kroz žicu, a onda sadržaj košare iskrenu preko ograde.

Prazna vojnička kuhinja.

- Evo ti korpa, a kanticu ćeš sutra dobit! - naredi Ekalo zlobno se smješkajući. Zabavlja ga žurba robinja u izmjeni kanticice i vidljivi, duboki gutljaji, vučeni čak iz nožnih prsta.

Dovikivanje započne ona jučerašnja ropkinja, Zdenka Juriša, zapravo. Ona i Ranka Prskalo bile su dvije najbolje Marine prijateljice, u Tuzli. Nisam se radovao čestim Zdenkinim dolascima našoj kući. Progonila me, štípala za obraz. Poštedio sam je 'kamenom u glavu', ali sam joj stavio rep na korzu, kad je bilo najživlje. Takve sam repove, od pera iz guščijeg repa i čička lijepio onim koji mi se zamjere. To sam činio u 'se-rijama', kad se nakupi desetak grešnika. Bože, kakva je strka nastajala kad bi se to primijetilo!

Eto, ta, nekada moćna Zdenka, sad je kost i koža. Jedva stoji na nogama. Vjerojatno po Marijnim uputama, Zdenka doviknu:

- Ja i Zdenka smo dobro. O Jozi, tati i Filipu ne znam ništa, a ni Zdenka o svojim... Kako je kod vas?

- Još ću s Tonćom i curicama ostat u Zagrebu, neka se i oni imaju di vratit... Kad će tebe pustit?

- Dosta brbljanja! dreknu Ekalo. Ja vas ko čovek pustim da popričate, a vi o politici... - Ispljuva to pokazujući rukom prema nasipu i gradu.

Mama zastade. Htjede još nešto reći, ali Ekalo potegnu pikavac:

- Odlazi odma, ili onu ustašicu nećeš više nikada videti!

Što smo mogli, već krenuti uz nasip. Tek gore ćemo stati i osvrnuti se. Tri zatvorenice i dalje halapljivo piju limunadu, ne sluteći koje će muke od toga imati. Nitko od nas nije znao što znači piti limunadu na prazan želudac. Pakosni im je Ekalo možda zato kanticu i ostavio. Mi smo krenuli kući... Kući?... Usput ćemo razmišljati kako sutra nadmudriti mrzovoljnog Ekala.

"Drugi dan - druga nafaka (sreća)" - rekli bi Muslimani, a mi zatičemo drugu stražarsku postavu, ali i zatvoreničku. Sad su tu samo muškarci, čuvaju ih nepoznati stražari.

Danima smo se raspitivali kamo su odvedene žene sa Kanala. Ni traga. Svaki je naš dolazak na Kanal označen 'lukavim' propitkivanjima o tati, Filipu, Jozi... Kad ništa ne saznamo, izdaleka pobacamo hranu preko ograde, pa bjeeeež. Ništa nije smjelo biti uvijeno. Gladni jedu kruh iz prašine.

Zvonce na ulazu prekide ovaj razgovor. Tko li je sad? Obli me tiha nada. Melita otvori, pa stade kao ukopana. Tek po kišnoj jakni prepoznajem Filipa. Stoji neodlučno. Obje mame povikaše "Tko je", a onda istrčaaše na hodnik.

Mama zastade, ne vjerujući u toliku sreću. A onda briznu u plač radosti. Pritrča mu u zagrljaj:

- Odi vamo, sine, dušo moja! Bog je uslišao moje molitve... O, sine, vratio si se... a di je tata. Znaš li išta o njemu?

- Gospođo, uvedite sina ovamo! - nenametljivo će domaćicina kćer Melita. Kad udoše, ona zaključa vrata, pa će tiho: - Što svi moraju znati gdje vam je bio sin.

Uvijek ću se diviti Melitinoj snalažljivosti u hudim vremenima.

- Tata je dolje u dvorištu, ja sam došao izvidjeti. Gladni smo i ušljivi... - šapnu Filip, kad pritvori vrata naše sobe.

Nisam čekao zapovijed, istrčao sam u dvorište... Bože, kako tata izgleda! Željezničarska, uvijek uredna odora, izgubila je boju. I kroj. A, tata... Ranije crvenkasta brada, sad je potpuno bijela! Kosa, isto. Obrasle su mu glavu. Tata je oslabio. Penjući se uz stube, sipljivo diše.

Kamion s Tuzlacima. Prvi desno je Štitić .

Kao da je dugo vježbala postupke za ovu prigodu, mama poče redom. Prvo povratnicima dohvatiti po nekoliko kocki šećera, za početnu snagu. Zatim donese čistu odjeću za obojicu, pa ih odvede u podrumsku 'veš kuhinju'. Ponesoše i vreću za njihovo rublje, puno gamadi. Prva se gužva smiri, a mi zamijetismo da mala Ljilja plače. Prepala se nepoznatih došljaka.

* * *

Tata i Filip nekako se malo oporaviše. Uz miris lipe u cvatu, puni strijepnje krećemo nazad. Dragoj majčici Bosni, koja nam je prečesto maćeha. Tu čovjek doživi najmanje dva krvava rata. Ako ne umre mlad, ranije.

Steovići nas lijepo ispraćaju, kao što su nas i primili pri dolasku u Zagreb. Usput prihvaćamo, vjerojatno dogovorene, suputnike, Stipu Vrdoljaka - Teškog, te četveročlanu obitelj Girardi, s kojima smo u Zagreb dopješačili, još od Dervente. Oni su naši tuzlanski prijatelji, još iz mirnih vremena. Stipo je naš daljnji rođak, iz Vrhova.

Krećemo Podravinom, kako bi što dulje putovali. "I najgora je vlast bolja od bezvlašća!" - pojasnio nam je tata. Proći će mnogo vremena dok se nova vlast u Derventi učvrsti, zna to on. Zna i da su Podravinom manje prometovale vojske i civili. Manja je vjerojatnost neželjenih susreta. Proći

ćemo kroz Križevce, Donji Miholjac, Slatinu, Našice, Osijek, Vinkovce, Vrpolje, Andrijevce, te Brod Slavonski i Bosanski. Naizmjenično: pješke, državnom, ili Gutmanovom prugom. To su upamćena mjesta bivakovanja, kroz četiri teška tjedna. Spavalo se po štagljevima, koševima, međama, a negdje kod Vinkovaca - u peći ciglane.

Prvu pokretnu skupinu zarobljenika susrećemo negdje na 'Gutmanovoj'... Čitav je vlak sastavljen od otvorenih kola. Jadnici šutljivo sjede, a čuvari gađaju zečeve uz prugu. Kad na kojeg naiđemo. Pucaju i na ptice. Sve rafalima. Zašto štedjeti strjeljivo kad "nema više rata"!

Mi smo na 'plato' kolima. Nemaju nikakve ograde, a ni vlak ne vozi brzo. Stražari nas pogledavaju ispod očiju, podmuklo. Nismo im baš previše značajni. Tek njihov zapovjednik darova nam pozornost, dođe do nas. Pažljivo prelazeći od kola do kola. Kad stiže, namjesti si nekakav smiješak. Usne mu se zategoše, a oči utonuše u nedokučiva razmišljanja...

- Zdravo, drugarice i drugovi! Jeste li se udobno smjestili? - pokuša nam se uvući pod drhtureću kožu, kako bi saznao o nama štogod.

Na prvoj smo postaji sišli i mi. Nastojimo otegnuti putovanje što je više moguće... U Križevcima smo proveli prve dane povratka. Noćivali smo na tavanu neke kolodvorske zgradice. Donji Miholjac nam pruža jednotjedni odmor, kakav odavno trebamo. Prvi domaćin kojem se obratismo, odmah nam ustupi čitav štagalj, sa mnogo slame za prostirku. Ponudi nam još dva ležaja u kući, za svaki slučaj. Imadnemo li bolesnika. Već za prvo jutro pozva mene i Girardijevog Bracu da nas konjskom zapregom poveze na Staru Dravu. Tko bi to mogao odbiti!

Kod 'kuće' zatičemo 'čitava brda' kruha, jaja, sira, vrhnja. Podravicima dugujemo veliku zahvalnost. Nahraniše nas, te razumijevanjem povratniše nam sigurnost u sebe.

Osijek i njegove komarce svi ćemo pamtiti dok živimo. Otjerali su nas iz Miholjca, a u Osijeku nas dočekali još krvoločnije. Vinkovce moram posebno spomenuti. Tu prvi put vidim grad sustavno rušen granatama, te bombama iz zrakoplova.

Nastanjujemo se u polusrušenoj zgradi, okruženoj ruševinama. Odgađanje povratka nastav-

ljamo. Dok odrasli prebiru ozbiljne misli, nama djeci se pružaju silne mogućnosti za željene dogodovštine. 'Udarna četvorka': Girardijevi Braco i Seka, a od nas Gina i ja, 'mora istražiti' okoliš bivaka. Sami smo se odabrali, sami smo si dali zadatke. Silne ruševine gledamo kao izvorište mnogih tajni, koje nam se same nude na otkrivanje.

Velika je debela knjiga prvo naše otkriće i poticaj. U njoj su slike i opisi ratnih brodova, kao i bitaka koje su vodili za Svjetskog rata.

Velika grupa, uglavnom civila ulazi na Bleiburško polje.

Jedno jutro naša obitelj, bez Girardijevih, kreće put crkve. Pridružio se i Stipo - Teški. Mislili smo da je nedjelja, a bio je Petrovdan. Tata nam reče poslije mise: "Sada idemo na vojno groblje. Želim vam pokazati grob našeg Ilije. Vi ćete ga pokazati nevici, Ilijinoj udovi... i djeci, kada odrastu, ne mogem li ja."- Tata ne reče sve što je zazi- nuo. Razumio sam tatu. Pitao se hoće li itko od nas moći ispuniti obvezu.

Do groblja smo došli šutke, svatko u svojim mislima. Prisjećam se rođaka Ilije iz dalekih, mirnih vremena. Mi se idemo tajno moliti na junakovom grobu. I upaliti mu svijeću. To uvijek imamo, uzase.

Ilijin je grob uz ogradu, u hladu višnje, dozrelih plodova. Uvijek gostoljubivi Ilija, eto i u svom vječnom domu daruje nas su čim može. Pali- mo svijeće, molimo Svevišnjeg za njegovu dušu, a zatim se okrećemo višnjama i glasnim mislima.

Netom pristigla obitelj, po odjeći - Šumadinci. Nekako pronađoše grob, tri reda niže od nas. Otac, majka i dvije sestrice sahranjenog, vjerojatno. Vade zamotuljke iz bisaga, te ih slažu po grobu. - Imate li ćibre, da upalimo sveće? - doviknu otac,

krenuvši prema nama.

- Nosi mu, Tončo! Mama će dodajući mi kutiju žigica. Za mnom krenuše i svi ostali.

- E, baš vam lepa fala što dođošte! Eto, vidite, naši običaji... - pokazuje nam brdo hrane, raspoređene po vrstama. Tu je i boca rakije, saznajemo. - Ako nećete da se ljutite, mi ćemo da vam po naški ponudimo sve po redu, - reče stari kad dovrši paljenje svijeca. - Prvo ćemo s varicom, - nastavi, dodajući tati posudu s varenom pšenicom i žličicu. Svatko mora uzeti. Slatko je i dobro.

- Evo sad šumadijske rakije, ko mleko je! Tužno se nasmiješi, nutkajući tatu. Tata samo 'poljubi' grljak, pa mu vrati bocu. Kad se Teški dočepa boce, potegnu iz petnih žila.

- Ženama ni deci nećemo davat, - značajno će, pa potegnu izduboka. Obrisa usta, odloži bocu, pa nastavi - Sad ćemo lepo da sednemo uz grob mog jedinka, mog Miloša. Poginu jedan džab-džabuna na samom kraju rata.

Djevojčica znatiželjno promatra

Posljednje riječi jedva izgovori, sve ljubeći grob. Ponekad, kroz suze, izgovori koju krnju rečenicu, iz kojih se može saznati da je Miloš bio golobradi dječak, kad je mobiliziran. Otac ga je dugo krio u nekakvoj kaci, a zatečen je u kući, kad se došao okupati. Tako je silom postao partizanski 'dobrovoljac'... Trojicu nedozrelih, neuvježbanih dječaka poslaše na zadatak tu negdje, kod Vinkovaca. Jedne su noći zalutali i poginuli. Ocu je javljeno samo da je 'Miloš herojski poginuo za slobodu...' Tek sada, prije tri dana, partizanska mu je

komanda javila da sina može naći 'na ustaškom groblju, u Vinkovcima'.

Ostavismo tužnu obitelj, moramo požuriti u bivak. Mala je Ljilja ostala na čuvanju kod gospođe Girardi. Mnoga su pitanja neizbježna:

- Zašto su 'ustaše' sahranili mnogo četnika i partizana, pa i ovu trojicu mladih Srbijanaca na svom groblju. Među svojim vitezovima!

- Zašto su svima postavili iste križeve?

- Zašto je četnikov otac bio prijazan s nama, a da smo 'ustaška' obitelj bjelodano je?

- Zašto smo sudjelovali u obredu na grobu jednog iz odreda onih koji su iz zasjede ubili našeg Iliju? Nije taj Miloš, ali da mu se pružila prigoda, ne bi se dvoumio.

Brod je kritična točka povratka, najkritičnija. Treba prijeći široku rijeku! Mosta nema. Miniran je u suton onog dana, kad smo se u Dubočcu dočepali Slavonije. Bježeći prema Zagrebu. Vraćali se mi u Bosnu čamcem, kompom, ili mostom - da ga ima - ne možemo izbjeći kontrolu. Nikako... za koji će sat biti ono što biti mora. Strijepnja mi se uvukla u tijelo i dušu. Uz kralježnicu mi je stigla do srca, koje sve prigušenije kuca. Razdanilo. Došlo vrijeme za konačan dogovor.

- Idemo svi u velikom čamcu, ili u kompi! - sigurnim će glasom mama. Tko čvrsto vjeruje u Boga, taj će uspjeti! Od kako smo pošli iz Dervente u 'priko Save' molim Djevicu Mariju i svetog Antu da nam kod Svevišnjeg isprose siguran povratak u naš rodni kraj.

Nizvodno na ostatcima mosta, na lijevoj obali velike rijeke zatičemo tridesetak povratnika. Ukrcaavaju se na kompu.

Vraćaju se čamci, prvi je najveći. Baš za nas. Stipo ga dohvati, pa privuče na šljunak. Ukrcavamo se brzo, što mora biti neka bude što brže! Tek nasred rijeke tata upita veslača koliko smo dužni za vožnju. Imamo dosta kuna, nije preskupo. Ukoliko sretno preplovimo i još sretnije prođemo kontrolu. Ništa ne vidimo od nasipa, ali tvrdo naslućujemo. Preopterećeno je plovilo utonulo preko razumne granice, to vidim tek pri kraju plovidbe. Ipak smo prebrzo stigli u čuveni 'bosanski lonac'.

Potrčasmo uz nasip, ali nas tata zaustavi zapovjednim šaptom:

- Stanite, moramo pričekati kompu! U gužvi je lakše izmaknuti stražarima... - Kao da vidi što se iza nasipa dešava.

Kompa je stigla brzo. Od sajle, razapete preko rijeke, vodena ih struja nije mogla gurnuti nizvodno, kao nas. Jadhici nagrnuše uz nasip. Neke prepoznamo, ali svatko muči svoju muku. Polako se vučemo uz nasip, gdje nas tata opet zaustavi:

Koliko znadem ovo je jedini snimak zrakoplova koji su nas upozoravali da se moramo predati

- Nitko ne smije izvirivati, ili prelaziti prijeko, dok ja ne kažem. Tončo će nam dojavljivati što se gore događa.

Čim zadnji putnik s kompe zamače iza nasipa, tata mi šapnu da povirim.

Munjevito virnem, pa izvijestim: Dva partizana pregledaju svakog. Još dosta 'naših' čeka na red. Lijevo je tor, ograđen bodljikavom žicom... Pun je ljudi... žena i djece...

Na nama je red! - izvješćujem uplašeno. - Ako sad brzo krenemo, svi su partizani kod tora. Udaraju one unutra...

S ove strane nasipa lete molitve prema nebu. Šaptom su, ali se gore moraju čuti. Od srca su!

Povirim bez zapovijedi i gle, nešto neočekivano: Dolazi velika konjska zaprega... Kočijaš isto-

vara, pa nosi do ograde tora vreće, pune nečega. I prostor pred torom je ograđen. Može se izići samo uz nasip, na cestu, odakle su kola došla... Kočijaš se vraća!

-Trpajte se brzo u kola... Sad! - zapovijedi tata glasnim šaptom. Očajnički užurbano.

Uspijevamo se utrpati prije kočijaševog povratka do kola. Kao da je malo usporio, kako bi nam dao više vremena. Tata ga sačeka pognut iza kola, gologlav, kako bi skrio svoju visinu.

Jedan stražar krenu prema nama, a neki partizan stiže iz Bosanskog Broda i strča niz nasip, do kola. "Ima li što nova?" - doviknu stražarima. "Nema, nema!" - odviknu ih nekoliko. "Uredu, idem ja, zdravo!" - doviknu im pridošlica, penjući se do kočijaša. - Idete li do Sijekovca? -- upita nemarno.

- Idemo, idemo! - užurbano će tata, penjući se među nas, uz loše prikrivanu paničnost.

- Samo gledajte gore, prema cesti! - mirno će kočijaš, praveći partizanu više mjesta do sebe. -- Idemo... hija, hija! Povika, pucnuvši uzdama po konjskim sapima.

- Hej, kud ćete svi! - povika onaj glavni stražar koji je pregledao papire onima iz kompe, dok smo se mi krili iza nasipa. Krenu za kolima, ali s nasipa strčava nova skupina pristiglih kompom.

- Samo vozi! - zapovijedi pridošlica, pljucnuvši u stranu.

Pregledač papira ljutito odmahnu rukom, pa se okrenu slijedećim žrtvama. Dobri konji, krupni štajerci, jedva nas uzvukoše na cestu i krenuše dalje od Broda, prema Sijekovcu. Cesta nas vodi nasipom.

Partizan nas napusti čim smo izmakli s vidika kontroli, a vozač zaustavi kola iza prve okuke. Kod nekog kukuružišta.

- Brzo izlazite, ja ne mogu dalje... Kasnim! - naredi. Nije htio naplatiti ovu prevrijednu vožnju. - Sretno vam bilo! - reče, zakrenu kola, pa se vrati prema Bosanskom Brodu.

Sve se to odigralo točno u sekundu, u milimetar, onako kako je najbolje. Slučajno?

Naš vlak, spori uskotračnjak, vozi prebrzo. Veliku smo opasnost prebrodili, sada idemo u veliku neizvjesnost. Jesu li ujaci preživjeli promjenu

vlasti? Hoće li nas opet primiti, ta već smo im morali dodijati! Svako ljeto, eto nas... Rat zagusti, eto nas... Sad su nam oni jedina nada. Postali su nam dežurna pomoć. Jednom će im prekipjeti, ipak! Ali, mi nemamo kamo te moramo k njima. Mama ne sumnja u dobar prijem. Bez nje bi svi bili izgubljeni.

Tata, Girardi i Stipo ostaše u onom kukuružištu kod Broda. Tu smo doručkovali, rasporedili stvari, pa se oprostili od njih trojice. Od naslućivog plana znam samo to da će gospođa Girardi produžiti vlakom do Doboja. Tamo imaju neke rođake. Mi ćemo izići u Vrhovima i krenuti do ujaka.

Prebrzo smo prešli onih dvadesetak kilometara od Sijekovca do Dervente. Nelagoda i potištenost se pojačale. Ogladajući se u licima ostalih, znam kako i sam izgledam. Od svih, samo Ljilja nije zaplašena. Zaštićena neznanjem dvogodišnjeg djeteta, mirno spava na maminom krilu. Mirno je doživjela naš bijeg iz Tuzle i putovanje 'partizanskim vlakom' do Živinica. Bezbrizno je pjevušila u deki, na maminim leđima, kad smo se probijali kroz smetove planinskih snjegova do Zavidovića... mama, ja, Gina i ona. Pri nastavku bijega, pogled bi joj se zaledio pri naletu dosadnih kukuruzara. Sada mirno sanja svoje dječje snove. Možda.

Pred Derventom se osjetih optuženim za bijeg, za pripadnost narodu koji hoće imati svoju državu. Kad vlak stade, oborismo glave k podu. Filip čučnu na pod. Može ući tko poznat, a rasplet se susreta ne može predvidjeti. Kao za nevolju, vlak predugo stoji. Ili mi se tako pričinja. Kad pođe minu jedan strah, ali nas pritisnu tjeskoba zbog dolazeće konačnice.

U Vrhovima izlazimo, Girardijevi produžuju. Čim vlak napusti postaju, mama nas povede svojoj rodnoj kući. Braći, na Tokića brdo.

Prvi nas ugleda Mato, sinčić ujaka Nikole:

- Eno tetke i dice! - povika unjkavim glasom, pa otrča javiti ostalim. Mlađi je od mene, ali mi je posebno drag. Možda zato što nam se silna Tokića dječurija obojici rugaju da govorimo 'kroz nos'.

Časkom se u šljiviku, među kućama, okupiše obitelji dvaju ujaka, Bariše i Nikole. Pristižu ostali Tokići. Grle nas i ljube, ispituju, plaču, ali i nadu nam daju.

Bariša zna da se tuga i zabrinutost liječe

radom i molitvom. Odmah nas uklopi u težakluk. Tri mu se starije kćeri brinu o kući, okućnici, kravi, svinjama, živadi... Kad zatreba proširuju djelatnost kod žetve, vršaja, okopavanja kukuruza. Anica je stalna stopanica, Manda i Mara prema potrebi. Dvije mlađe, Kaja i Jela, te sinčići, Jozo i mali Anto, najviše su uz stoku, ali se uključuju i u velike poslove kad zatreba. Nikolina su djeca mlađa. Najstariji, Ivan, kao i Barišin Jozo, mojih su godina. Tu su još, Mato, Marijan, Anđa i Lucija (Luja). Kad se tu priključimo, ja, Gina i Ljilja, a blagdanom i ostala Tokića djeca, na brdu je 'dice ko blata'!

Pored svih teškoća, radni dani brzo prolaze. Nedjeljni su popodnevi teški. Još kad kiši, pa se nemamo gdje svi sastati. Vidimo se putom do crkve i nazad, po sat vremena. O minulom se ratu govori u svakoj prigodi, kad nema sumnjivih prislušnika. Posavina je u poratnom šoku, kao nikada ranije, kako stari ljudi pričaju. Nije gore bilo ni za Turaka, tvrde. Povratnika je malo. Pojavljuju se iznenada. Mnogi naši povratnici prolaze željezničkim transportima, zajedno s onim iz drugih krajeva. Kad prođu, više im se gubi svaki trag.

Svaki novi transport željezničari nekako najave iz Broda, Dervente, Bišne. Tada se napušta svaki posao. Zabajelasaju se puteljci bijelim ženskim haljama (košulje), postaji žuri malo i veliko. Tražit će brata, oca, sina, muža, đuvegiju. Prepoznaju ih teško, nekada u trenutku polaska tužnog vlaka. Kad u okuci zamakne za Tokića brdo, kolodvorom se začuju tihi, očajnički jecaji. Tek je ponetko uspio naći nekog svoga, dobaciti mu hranu i bocu vode. Ostali donesene zavežljaje ubace kad vlak već odlazi, pa kome dopadne. Neka su ruke prazne, kad je srce prepuno tuge. Da stražari nisu srca kamenoga, mnogi bi se sretniji kući vraćali. Ni vrazi pakleni ne bi imali tvrde srce, kad bi ga uopće imali... Hoće li se kosturi u koži moći vratiti svojim obiteljima, i kada?

Nedjelja je, spremamo se na svetu misu. Kroz šljivik protrča Jurica Opačak vičući: "Stigo je u Vr'ove transport pun naši... Viđeno je svi' pet Martinovčini' sinova... iz Vr'ovaaa!" On otrča dalje, a ja odustajem od mise.

- Brzo u Vr'ove, do usika kod kuće Ivćana Bekića! Usput svrati, u našu bašču, pa naberi kiseli jabuka. One dobro gase žed! - doviknu mi mama.

Krećem bez premišljanja, kako bih stigao prije vlaka, dok on kruži okolo penjući se uzbrdo. Na 'obalama' usjeka kud vlak mora proći zatičem mnoštvo djece. Puna im njedra što jabuka, krušaka, po koji komad kruha, odlomljen u trku.

Ubrzo vlak dostenja, rigajući oblake dima. Stražari se ne nadaju našoj zasjedi, pa voćna kiša pade u prave ruke. Neki su 'kosturi' dobili nehotični pogodak u glavu, ali i dalje dovikuju slabašnim glasovima: "Bog vas blagoslovio, dico!". Na svetu misu nisam otišao, ali sam uvjeren da mi je oprosteno.

Slijedeći dan čekamo na vrhovskoj postaji, neće li doći kakav nenajavljen transport. Stiže sobara (putnički vlak). Vagoni su puni bivših partizana, vidi se po dijelovima odjeće. Nemaju oružja. Lutaju između kolosijeka, dok se lokomotive pune vodom i ugljem. Najednom strka kod blokarove kućice, odakle se ručkama povlače žice za skretnice i signale. Oprezno se primičem gomili, iz koje dopiru usoptali uzvici: "Pucaj!... Pucaj šta čekaš!... Ubij ga, majku mu ustašku!"

Nitko ne bježi. Ohrabren, proguram se kroz gomilu. Imam što vidjeti! Četvorica naoružanih partizana pritišću jednog svog k zemlji. Na svakom je udu po jedan. Oboreni pjeni, trza se i viče dalje: "Ubij ga!... Nećeš?... E, evo vam obojici... trrrrrrr... Tako, sad jedan drugog zakopajte, ako morete... ha-ha-ha!... Naprijeeed smjelooo... Juriiii-š!"

Samo što se ovaj smiri, nova strka. Jedan putnik iskoči iz gomile, pa se uhvati za željeznu ogradu vičući: "Naprijeeed, drugoviii!... Naprijeeed! ... Nikog živaaa ne ostavljaaj!" Kako se ograda ne da oboriti, on sve bješnje pokušava i sve glasnije viče. Utom čovjek iste engleske odore, kakve su partizanima u Tuzli bacali iz zrakoplova, pade preda me. Sklupča se plačući: "Sklanajte se, drugovi, sad će topovi! Uvijek ih nanjušim... Ma, budale jedne, bježite! Ja neću, meni je dosta! Nek me već jednom pogode. Bolje sad, neg da me ufate naspavečke... Gadoviii, pucajte... Ne mogu višeee!" Sva trojica se smiriše. Dvojica njihovih razgovaraju. "U vozu miruju, najčešće spavaju, a vidi sad ovo! Sve su ispvračali," reče jedan. Nisam čuo što mu onaj drugi odgovori.

- Sviii u voooz, krećemooo! - naređuje naoružani

partizan. Na rukavu ima crtu i zvjezdicu, oficir je.

Žena povezana maramom, proviri kroz prozor vagona: "Šta je to bilo" - upita.

- Ništa, drugarice, neki su borci imali napade živčane!" - odgovori joj netko od onih koji se žurno ukrcavaju.

Živčana? Prvi put izgovaram tu riječ. To Bog sada kažnjava partizane što su svašta činili. Od malih nogu znam da vještice uoči poklada povraćaju na raskršćima. Vraćaju zarobljene duše prevarenih. Nešto je slično s ovim koje muči živčana.

* * *

Ujaci su nas primili lijepo i široka srca. Nakon što smo se nekako rasporedili po kućama i udžerama, a budući da je bio školski raspust i ja sam se uključio u seoske poslove domaćinstva, kojih u to vrijeme baš i nije bilo mnogo. Sjećam se samo jednog posebnog događaja koji se u to vrijeme dogodio, a koji je vrijedno spomenuti.

Ne sjećam se tko ih je donio, ali nam je javljeno da su kod Kujde u Derventi dva kofera s našom odjećom, pa sam otišao po njih. Stigavši s dva teška kofera do derventskog groblja Rabić, naišao sam na tri partizana. Jedan od njih bio je desetar. Odore su im bile stare i neujednačene, a na glavama šajkače, po čemu sam odmah znao da su Srbijanci. Kad su me vidjeli s tim koferima, desetar me je odmah zaustavio i naglašeno službenim glasom upitao kamo idem i što to nosim. rekao sam mu da smo mi još izbjeglice i da nosim nešto naše odjeće koju su nam poslali.

A ima li tu družo išta državno, upitao me je i zahtijevao da otvorim koferu. Kad sam otvorio vidio sam da se na vrhu nalazi moje novo smeđe odijelo, i bilo me je strah da mi ga ne oduzmu, no, on je samo rekao da to nema ništa i onda pogledavši me ozbiljno rekao: «ali ti družo nosiš vojničke pantalone, pa ti ih moram oduzeti». Rekao sam mu da nisu vojničke, nego plave željezničarske pantalone moga oca, a on je odgovorio da je to svejedno, jer su i željezničarske pantalone državne, pa mu ih moram predati. U strahu da ne počne prekopavati po koferima, a nisam znao što je sve u njima, skinuo sam hlače i

dao mu. On je odmah skinuo svoje i dao mi, a jedan od ona dva partizana mi se obratio riječima: «Vidiš druže, kako je naš desetar dobar. Dao ti je svoje vlastite pantalone, a nije morao, jer i one su državne».

Oni su se zatim udaljili, a ja sam skrenuo s ceste na seoski put i kad me više nisu vidjeli bacio sam te pocijepane i smrdljive hlače, pa produžio dalje u gaćama. Kad sam došao i ispričao im što mi se dogodilo svi su mi se smijali, a ujak Nikola mi je dao jedne svoje vojničke hlače.

Početka školske godine i mojeg završetka šestog razreda gimnazije uopće se ne sjećam. Tih se događanja ne sjeća ni Tončo niti moja starija sestra Marija. Obzirom da je dolaskom partizana u Derventu 11. travnja 1944. nastava bila prekinuta, svi su đaci negdje početkom nove školske godine prvo morali završiti školski razred koji su pohađali. Ja se toga ne sjećam, ali i ja sam ga tada završio, to znadem samo po svjedodžbi koja nosi datum: 25. septembra 1945. Iz svjedodžbe vidim da smo imali i vjeronauk iz kojega sam dobio ocjenu 5, a imali smo i ruski jezik, iz kojega sam dobio trojku.

Čudno je to ljudsko sjećanje. Ja sam prije povlačenja u školu dolazio u ustaškoj odori i s oružjem, ali kao što se ne sjećam pohađanja nastave, ne sjećam se ni da sam zbog tog «ustašluka» imao ikakvih problema. Odnos partizanskih vlasti prema meni bio je i narednih godina neuobičajen. U vrijeme kada su čitave porodice stradale zbog toga što je netko iz obitelji bio u vojsci, ili angažiran u političkih struktura NDH, ja, premda sam i sâm nosio ustašku odoru, osim u par slučajeva nisam imao nikakvih problema. Što više, kasnije mi je omogućeno izvanredno napredovanje.

Jedan od tih «incidenata» dogodio se već kod upisa u sedmi razred. Isti dan je bilo primanje svjedodžba i upis. Za stolom je sjedio prof. Halil Šahbegović. U ovom segmentu sjećanja znadem da sam tada znao da mi je on bio razrednik, da je u ratu bio major Ozne, i da je razvojačen, ali da na nastavu dolazi u engleskoj

vojničkoj odori. No ne sjećam se ni jednog njegovog školskog sata, niti da me je bilo što pitao o mome «ustaševanju».

Dao mi je svjedodžbu i čestitao mi što sam uspješno završio razred. Zadovoljno sam pregledao ocjene, a zatim mu dao svjedodžbu da me upiše u sedmi razred. Malo me je pogledao, pa mi je rekao da mu je žao što me još ne može upisati. Rekao je da prvo iz Tuzle od Omladinske organizacije moram dobiti potvrdu da sam normalno završio prethodne razrede.

Sad je nastala ozbiljna, formalno administrativna zavrzlama. Nakon dva mjeseca iz Tuzle sam dobio odgovor, da prvo od derventske organizacije moram dobiti takvu potvrdu, a derventska organizacija tražila da to ne može dati dok ne dobije tuzlansku potvrdu. To je trajalo cijelu školsku godinu, pa čak i tijekom ljetnog školskog raspusta. Nova školska godina je već bila počela, a ja se još nisam mogao upisati. Stoga je mama preko posrednika zamolila za pomoć našeg kuma Juru Begića, koji je u Tuzli bio na nekom visokom položaju. On je brzo odgovorio pismom, koje sam sačuvao, a pisano je na memorandumu «Kotarske organizacije Hrvatske republikanske seljačke stranke», 26. kolovoza 1946.

Nedugo iza toga joj je poručio da odem u školu, da malo zakasnim na prvi sat, uđem u učionicu, pozdravim i sjednem na najbliže slobodno mjesto u klupi. Odjenuo sam moje novo odijelo i krenuo u školu. Pribojavao sam se što će biti jer su cijelo to vrijeme kad sam dolazio u Derventu moji bivši školski drugovi izbjegavali susret sa mnom, pa su prelazili na drugu stranu ceste.

Kad sam ušao u razred svi su me začuđeno pogledali, uključujući i profesoricu Čekadu, koja je predavala francuski jezik. Ona je bila supruga derventskog sudca brata tada skopskog biskupa Čekade. Glasno sam pozdravio sa zdravom, ugledao slobodno mjesto i sjeo. Nastava je dalje nastavljena kao da se nije ništa dogodilo i nitko me više ništa o tomu nije pitao.

Vratimo se nazad u svakodnevicu, u život zemljoradnika kojim sam postao. Od svih poslova najgore mi je bilo okopavanje kukuruza.

Sunce upeklo, zemlja suha, a treba ići od kukuruza do kukuruza, sasjeci motikom okolo travu i svaku biljku malo okolo zagrnuti suhom zemljom. leđa bi me ubrzo zaboljela, a kad pogledam ispred sebe, površina njive neokopanog kukuruza kao da se ne smanjuje. Najzanimljivija mi je bila vršidba pšenice. Dok se u većini domaćinstava vršidba obavljala na starinski način tako da su volovi gazili po snopovima, a nakon odvajanja slame mješavina zrna i pljeve se lopatom bacala u zrak, pa je vjetar odnosio pljevu a zrnje je padalo dolje na zemlju, mi smo vršili pomoću jedine male vršilice u tom kraju.

Vlasnik joj je bio naš rođak Jure Tokić, koji je bio strojovođa u derventske električne centrali. On je bio stalno zauzet poslom i «partijskim radom», a pošto je meni bio blizak rad sa svim strojevima ja sam na vršidbe išao uz njegov mali motorčić od 5 KS. On mi je taj posao plaćao pšenicom, tako da sam sudjelovao u troškovima ishrane obitelji.

U Derventi je bilo malo članova Partije, pa su Juru kao pripadnika radničke klase među prvima upisali. Sjećam se jednog zanimljivog događaja. Bio sam kod Jure na ručku, a budući da je bio običaj da domaćin prije ručka skupa s ostalima izmoli neku molitvu i zahvali se Bogu za sve što nam je dao, novopečeni partijski radnik je to riješio na svoj način - uozbiljio se, stavio dlanove na stol i ozbiljno izgovorio: Bujrum, bujrum, bujrum! - što je porodica (a i ja s njima) ponovila: bujrum, bujrum, bujrum. Turcizam bujrum (izvolite) je u Bosni uobičajen poziv da se priključite jelu.

Poslije podne je Jure morao ići na posao. Bio je već na izlazu iz dvorišta, kad me je zamolio da odem u kuću pa da mu ispod jastuka na njegovom krevetu donesem pištolj. Do Dervente je par kilometara usamljenog seoskog puta, pa je uvijek nosio oružje. Ispod jastuka sam našao Vis 9 mm i dvije knjige o Plehanovu i Zinovjevu. Morao je jadan proučavati partijsku literaturu. Partijski je brzo napredovao, pa je čak postao predsjednikom nogometnog kluba, a kasnije je nešto izbrbljao pa je četiri godine proveo na Go-

lom otoku. No, za razliku od drugih dobro je prošao. Na posebnom je stroju rezaao mramorne ploče za zgradu nove željezničke postaje u Sarajevu.

Kad je došlo do zamjene kuna za dinare: tisuću kuna za sedam dinara, uvjet je bio da se može zamijeniti samo 150 tisuća kuna. Budući da je nama od novca koji sam primio prigodom odlaska iz Škole časničkih pripravnika ostala još prilična suma, višak smo davali rođacima koji nisu imali ni tih maksimalnih 150 tisuća koje su mogli zamijeniti.

Dok sam još za vrijeme rata pohađao gimnaziju, ja sam dosta snimao fotoaparatom, pa sam se sprijateljio s fotografom. Imao sam u njega povjerenja, pa sam odlučio odnijeti mu na razvijanje filmove koje sam kasnije snimao, uključujući i one s puta kroz Sloveniju. Razvio ih je i samo je rekao da ih dobro sakrijem. Isjekao sam ih na kraće komade i sakrio na različita mjesta po udžerama i drugim zgradama.

Uz poslove kod ujaka, sve sam češće morao odlaziti u Vrhove. Trebalo je pripremiti barem djelimičnu jesensku sjetvu na našem imanju, a osim toga tu je bilo puno voća, te oko 300 debala šljiva, koje je trebalo otresti i smjestiti u kace, da bismo kasnije ispekli rakiju. Koliko god su nas ujaci lijepo primili, morali smo razmišljati da nađemo nekakav zajednički smještaj bliže našem imanju. To nam je ponudila majka našeg susjeda u Vrhovima Mijata Durmiša. On je još bio u logoru, a znalo se da poslije mora na šest mjeseci ići u jugovojšku. Njegova majka nam je ponudila jednu sobu u novoizgrađenoj kući. To smo radosno prihvatili i krajem godine preselili.

Iduće godine smo preselili u kuću Stipe Grubišića. On je bio željezničar i stanovao je u nadzornoj kući uz prugu. Tek smo sedam godina kasnije uspjeli na našem zemljištu napraviti jednu skromnu kućicu. Oca smo skrivali punih devet godina, kad ga je Udba konačno pronašla....

(Continued from page 2)

O, Zašto, zašto zjape zloguke, krvave jame?

Još davno hrvatski pjesnik je vidio
Blage zaklane oči hrvatskog velikana,

Ne znajuć' da će mu vlastite
Gasnuti usred dana.

Kada su ruke krvnika-tata

Ugasle svjetlo danje,

Zajedno s očima na dlanu

Na samom cilju

Iskrvarile su sanje

Čovječno hrvatske.

I još se nisu pretočile u zbilju.

Usred velike, bezdane jame

Oči nevine žrtve počivaju same.

Velike, Nevine žrtve

Zavjetna zvona zvone

Za žive i za mrtve:

Jedini zakon opstanka u mraku,

Jedini korak u pravedno doba,

Jer tko se jednom pravdi zavjetuje

Ili nek' ognjene mačeve kuje,

Ili nek' crkne sa žigom roba!

Već više od četrdeset ljeta,

Usred velikog svijeta

Narod Hrvata kuca na vrata Istine.

I čeka Tu, na domak rođene grude,

Uz žicu bola i srama.

Pred njim još uvijek zjapi

Krvava, prijeteca jama.

Pa makar kune i prijeti

Da mu je lakše mrijeti

Bdijući budno

Nad mrvom žuđene jave,

Nego čekajuć' uzaludno

Pred jamom zlobe i strave.

Makar još hrvatske krvare stope

U srcu svijeta i Europe,

Na Bleiburg-Željezniku

Čitavi svijet se klanja krvavom upitniku.

U lancu mijena

Ostat će Bleiburg opomena

Da Hrvati nikada više

Ne će s omčom o vratu

Kao pokorno janje ići na klanje.

Tu, nadomak rođene grude,

Uz žicu bola i srama,

Zavjetom pravde bit će zatrpana

I zadnja hrvatska jama!

Jedini zakon opstanka u mraku

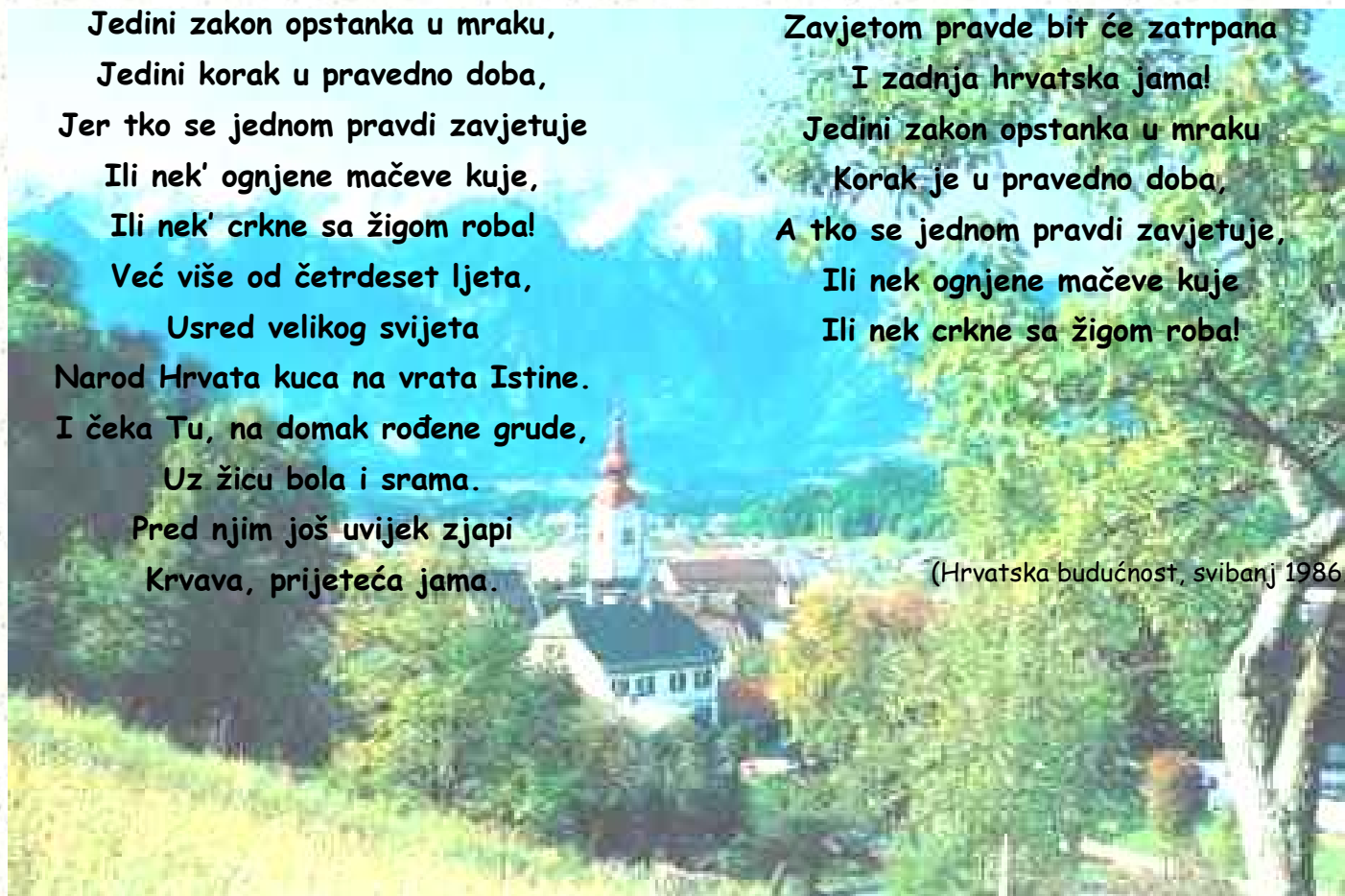
Korak je u pravedno doba,

A tko se jednom pravdi zavjetuje,

Ili nek' ognjene mačeve kuje

Ili nek' crkne sa žigom roba!

(Hrvatska budućnost, svibanj 1986.)

Hrvatski uljudbeni pokret

Udruga za zaštitu prava građana

Pete poljanice 7

10000 Zagreb

Hrvatska

tel: +385 1 29-23-756

fax: +385 1 29-23-757

e-mail: hrvatska.uljudba@gmail.com

S kolegama pitomcima

prof. Filip Čorlukić

(sjedi)

www.hrvatskauljudba.hr

www.svakovamdobro.hr

www.borovnicaunas.hr

www.redangus.hr

www.laudonovgaj.hr

Glasnik

Hrvatskog uljudbenog pokreta

Izlazi subotom

Nakladnik:

Poslovna savjetovanja Dragun d.o.o.

Uredništvo:

dr. sc. Tomislav Dragun

glavni urednik

091/33-88-431

Hrvoje Mirković

grafički urednik

091/33-88-432

Lovorka Dragun Mirković, dipl. oec.

za izdavača

091/33-88-433

Priloge slati na adresu:

Zagreb, Pete poljanice 7

hrvatska.uljudba@gmail.com

Idejno rješenje:

© Hrvoje Mirković